

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Lucie Hartmanová

Dvojitá negace *nene-* (typ *nenedostal, nenepatrný*) v češtině

Double negation of the *nene-* type (*nenedostal, nenepatrný*) in Czech

Praha 2024

Vedoucí práce: PhDr. Robert Dittmann, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 6. května 2024

Lucie Hartmanová

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Robertu Dittmannovi, Ph.D., za veškerý čas strávený nad touto bakalářskou prací, za poskytnutí některých materiálů, za mnoho cenných rad a poznatků.

Klíčová slova:

dvojitá negace, čeština, historický vývoj

Key words:

double negation, Czech, historical development

Abstrakt:

Bakalářská práce se zabývá dvojitou negací v češtině, která je vyjadřována opakováním zápornky *ne-* před negovaným slovem dvakrát bezprostředně za sebou. Při výzkumu jsme usilovali o sebrání co největšího počtu dokladů slov s dvojitou zápornkou, přičemž materiál jsme shromáždili z vybraných slovníků češtiny, psaných jazykových korpusů, *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* a digitální knihovny *Kramérius* (verze 5). Na základě excerptce jsme následně provedli kvantitativní vyhodnocení podle slovních druhů, dále jsme se zaměřili na sémantiku dvojitou zápornkou a zabývali jsme se rovněž konkurenčními prostředky s dvojitou negací bezprostředně za sebou. Zvláštní pozornost je v práci věnována vývoji tohoto typu záporu v biblickém překladu tam, kde byly detekovány jeho výskyty ve staročeských či raněnovověkých překladech. Výsledky výzkumu jsme následně shrnuli a nabídli jsme možná východiska pro další bádání.

Abstract:

This bachelor thesis examines double negation in Czech expressed by repeating the negative particle *ne-* twice in immediate succession. For the research, we aimed to find as many examples of words with this type of double negation as possible, gathering material from selected Czech dictionaries, written language corpora, the *Lexical database of humanistic and baroque Czech* and the *Kramérius* digital library (version 5). After collecting the excerpts we conducted a quantitative analysis according to individual parts of speech, focusing furthermore on the semantics of double negation and taking into account competing means of double negation expressed by two successive negative particles. Particular attention is paid to the development of this type of negation in biblical translation where its occurrences in Old or Early Modern Czech translations have been detected. Finally, we summarized the results of the research and offered possible starting points for further research.

OBSAH

Úvod.....	9
1. Druhy záporu	10
1.1. Větný zápor.....	10
1.2. Členský zápor	10
1.3. Lexikální zápor	11
1.3.1. <i>Přímá a nepřímá lexikální negace</i>	12
2. Zápor ve slovanských jazycích a v češtině	13
2.1. Indoevropské a praslovanské východisko a stav ve slovanských jazycích.....	13
2.2. Způsoby vyjadřování záporu ve starší češtině	14
2.2.1. <i>Další odchylky staročeského záporu od současné češtiny</i>	16
2.2.2. <i>Záporová shoda</i>	16
2.3. Dvojitá opakovaná zápornka <i>nene- / ne ne-</i>	18
2.3.1. <i>Litotes</i>	18
2.3.2. <i>Dosavadní bádání o dvojitá negaci nene- v češtině</i>	19
2.3.2.1. Jungmannův slovník.....	19
2.3.2.2. Kottův slovník.....	19
2.3.2.3. Gebauerův výklad	19
2.3.2.4. Zubatého výklad.....	20
2.3.2.5. Paul o Šafaříkově přínosu pro Jungmannův slovník.....	21
2.3.2.6. Kritická edice První tištěný žaltář	21
2.3.3. <i>Poznámka o grafické samostatnosti ne</i>	22
2.3.4. <i>Hlavní výzkumné otázky</i>	23
3. Vlastní výzkum.....	24
3.1. Metodologie.....	24
3.1.1. <i>Materiálová základna</i>	24
3.1.1.1. Velké slovníky češtiny.....	24
3.1.1.2. Korpusy psané češtiny.....	24
3.1.1.3. Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny.....	25

3.1.1.4.	Digitální knihovna Kramerius	25
3.1.1.5.	Vybrané biblické texty	26
3.1.2.	<i>Tvorba databáze dokladů</i>	26
3.1.3.	<i>Excerpce konkurenčních prostředků (ne ne-, nikoli(v/věk) ne-)</i>	27
3.1.4.	<i>Metodologie rozboru dat</i>	28
4.	Výsledky výzkumu	29
4.1.	Základní kvantitativní údaje	29
4.1.1.	<i>Adjektiva</i>	29
4.1.1.1.	Nenepatrný	29
4.1.1.2.	Nenepodobný	31
4.1.1.3.	Nenebezpečný	33
4.1.1.4.	Ostatní adjektiva	34
4.1.2.	<i>Adverbia</i>	38
4.1.2.1.	Nenesnadně	38
4.1.2.2.	Nenesnadno	38
4.1.2.3.	Ostatní adverbia	39
4.1.3.	<i>Slovesa</i>	40
4.1.3.1.	Nenedostávat(i) se	41
4.1.3.2.	Nenenávidět(i)	42
4.1.3.3.	Nenelíbit(i) se	44
4.1.3.4.	Ostatní slovesa	45
4.1.4.	<i>Substantiva</i>	46
4.1.5.	<i>Závěry</i>	47
4.2.	Vývoj v biblickém překladu	48
4.3.	Otázka významu	50
4.3.1.	<i>Adjektiva</i>	51
4.3.2.	<i>Adverbia</i>	52
4.3.3.	<i>Slovesa</i>	52
4.3.4.	<i>Substantiva</i>	53
4.3.5.	<i>Lexikografické zpracování významu</i>	53
4.4.	Otázka konkurence s jinými prostředky	55

5. Závěry.....	57
6. Seznam použité literatury a dalších zdrojů	60
6.1. Sekundární literatura.....	60
6.2. Slovníky.....	63
6.3. Psané jazykové korpusy.....	63
6.4. Další zdroje	64
7. Seznam grafů	68
Příloha 1 – Databáze excerpovaných dokladů	69

Úvod

Přestože negace představuje jeden ze základních jazykových prostředků komunikace, není doposud, přes významný pokrok v posledních letech (Dočekal, 2015; Rechzieglová, 1995), dostatečně prozkoumána v některých diachronních aspektech.

Stejně jako ostatní oblasti jazyka, i tato část gramatiky podléhala změnám v průběhu času. V češtině se vyvinula tzv. záporová shoda. Kombinací záporu větného s lexikálním/členským nebo členského s lexikálním se vyjadřuje klad (*nedostal dárek nevhod, dostal dárek ne nevhod*). Po dlouhou dobu bylo jednou z možností vyjádření dvojího záporu s kladným vyzněním opakování negační částice *ne-* dvakrát bezprostředně za sebou před negovaným slovem, a to i u slovesa (*nenedostal dárek* ‚dostal dárek‘). Cílem této práce je popsat tento druh negace, tištěné či psané dohromady jako *nene-*, a rozšířit tak stávající poznatky o diachronním vývoji češtiny.

Po teoretickém úvodu představujícím negaci práce zmapuje lexikografické zachycení tohoto jevu a jeho dosavadní jazykovědnou reflexi. Následně se zaměří na konkrétní výskyty dvojité negace vyjádřené prostřednictvím *nene-*, přičemž se z různých jazykovědných nástrojů pokusíme shromáždit maximální množství dokladového materiálu. V další fázi prozkoumáme vývoj tohoto druhu negace, pokud jde o časový rozsah doložení, užití u různých slovních druhů a lexikografické zpracování. Dále se budeme zabývat sémantikou dvojí záporky: zajímá nás, zda jde významově o typický dvojí zápor, či zda je možná i jiná interpretace zachycená lexikograficky. Zvláštní pozornost bude věnována vývoji v překladech biblických textů, které představují svým množstvím a stabilitou předloh důležitý materiál pro zkoumání diachronního vývoje češtiny. Nakonec se v práci zaměříme na analýzu konkurenčních prostředků dvojí negace *nene-* (typů *ne nepatrný* a *nikoli(v/věk) nepatrný*).

1. Druhy záporu

Záporem rozumíme operaci, „která neguje pravdivostní podmínky kladné věty“ (Karlík et al., 2016, s. 1147). Tradičně se česká negace rozděluje na větnou (*nikdo neví*), členskou (*ne každý ví*) a lexikální (*neználek*). Toto rozdělení přijímá většina českých mluvnic.

1.1. Větný zápor

Větná negace popírá platnost celé věty. Její celkový obsah je prohlášen za nemožný, neexistující. Je neoddělitelnou součástí přísudkového slovesa, má syntaktické i sémantické důsledky (Kosta, 2001, s. 124).

Ve všech slovanských jazycích se negace ve všech typech vět realizuje pomocí záporky *ne-* (s možnými hláskovými změnami) na přísudkovém slovese nebo na výraze, který je jádrem přísudku neslovesného (*nemáme času nazbyt, netřeba se znepokojovat*) (Haller a V. Š., 1948, s. 22). Místo *ne-* se v češtině ve stejné funkci mohou objevit výrazy jako *ne, že by; nikoli; nic*. Někdy může být *ne-* doprovázeno spojkou *ani* (*nepřišel ani se neomluvil*). Částice *ne* někdy dokáže sama popírat platnost celé věty, zvláště v mluveném hovorovém jazyce (*Ještě se ti po ní stýská? Už ne.*) (tamtéž). Funguje také jako částice modální (*Ona přišla, ne?*).

Zvláštní spojkou vzhledem k negaci je *aniž*, které také samo stačí k tomu, aby byla popřena celá věta. Po spojce následuje sloveso kladné, zájmenné výrazy jsou též nezáporné (*aniž komu co řekl, odešel z domu*) (Haller a V. Š., 1948, s. 24–25).

Užití záporné formy slovesa nemusí u všech typů vět nutně znamenat negaci. Tak např. u vět typu „*Koho to nevidím?*“ je přítomnost záporného formantu vyjádřením překvapení či neočekávanosti situace. Podobně je tomu u užití negovaného slovesa v otázkách, zejména v kombinaci s kondicionálem nebo modálními slovesy (*Nemohli bychom si promluvit?*). V tomto případě je situace označena jako ireálná, a tak se ze zdvořilosti ponechává adresátovi prostor k odmítnutí (Štícha, 2021, s. 867).

1.2. Členský zápor

Členský, někdy též částečný či slovní zápor popírá platnost jen některého členu věty, přičemž tímto členem není přísudek nebo jeho slovesná složka (Běličová, 1995, s. 29).

Záporka *ne/ne-* se připojuje přímo k popíranému členu a je zde realizována buď u slovesa¹ (např. u infinitivu – *Dokážeme nepohrdat jejich úsilím?*), nebo jako samostatný výraz před některým větným členem (*stalo se to ne mojí vinou*). Klade se k libovolné složce věty, na kterou má dosah (mimo přísudek) (Kosta, 2001, s. 122).

Pro úzký dosah nemá členská negace vliv na označení přímého objektu genitivem² a nepodílí se na záporové shodě (Kosta, 2001, s. 124). Často se tento druh negace týká více než jednoho členu ve větě (*potkal jsem ho ne včera v Praze, ale předevcírem v Liberci*).

I u členského záporu může být *ne/ne-* nahrazeno slovem *nikoli* (*rád piji kávu, nikoli čaj*), případně slovem *nic* (*vyprávěl o svých cestách nic víc než nadšeně*) a je někdy doplněno částicí *ani* (*dej mi ani ne pět minut a budu tam*).

1.3. Lexikální zápor

Lexikální negace se vyvinula z členské. Ve slovtvorbě spadá pod odvozování. Záporné *ne-* srostlo s příslušným slovem v ustálený výraz, který je pak samostatně zachycován lexikograficky. Stalo se tak u některých substantiv (*nepřítel*), adjektiv (*nešťastný*) a adverbii (*nedobře*). Mimo *ne-* jde i o méně časté prefixy *bez-/beze-* (*bezlepkový*), *in-* (*intolerantní*), *an-* (*anorganický*) a *non-* (*nonkonformní*).

Lexikální zápor nacházíme i ve tvarech s předponou *ni-* (*nic, nikdo, nikam*) – proto tato slova mohou stát i ve větách kladných (*to je k ničemu*) (Haller a V. Š., 1948, s. 28). Záporné zájmeno s *ni-* je spjato s větnou negací. Výjimku tvoří výrazy, které mají posunutý, sekundární význam (*měl takový nijaký výraz*). Některé výrazy se užívají pouze ve svém záporném tvaru (*neplecha, nezvěstný*), některá slova tvarem záporná ztratila svůj záporný význam (*nemoc, nenávidět*). U některých tvarů je ten záporný původním (*nekalý* – *kalý*). Některá záporná slova mají záporku *ne-* připojenu nadbytečně (*svár = nesvár, stvůra = nestvůra*) (tamtéž, s. 27).

Po stránce sémantické lze vyčlenit dva typy lexikálního záporu. Do prvního patří ta slova, která pomocí prefixu *ne-* vyjadřují prosté popření toho, co je vyjadřováno kladným protějškem (*nekuřák, nezájem, neplatný*). Na druhé straně nalézáme výrazy vyjadřující spíše ostrý, kontrastní opak významu, který je vyjadřován kladným

¹ Na rozdíl od předpon *ne-* neperfektivizuje a může být před předponami přidáno. Jeho hlavní a typickou funkcí je vyjadřování negace. Oproti ostatním prefixům je více zasaženo syntakticky (Grepl, 1995, s. 315; Dokulil et al., 1986, s. 388).

² „*Měli pro tu věc ne *jména (GSg) / ne jméno (ASg), ale název.*“ Takovou možnost má pouze negace větná: „*Neměli pro tu věc jména / jméno*“ (Kosta, 2001, s. 124).

protějškem, jejich význam je „opakokladný“ (*nečest* „co není čest“ = ‚hanba‘, ‚ostuda‘ atd.). Druhý typ, na rozdíl od toho prvního, má formálně kladná synonyma, tedy nezáporová antonyma svých kladných protějšků (Němec, 1969, s. 341). Někdy se rozlišuje negace kontradiktorická (kladná a negovaná podoba pokrývá celé spektrum, *kuřák* – *nekuřák*) a kontrární (je možné si představit přechodovou škálu, kladná a negovaná podoba nevyčerpávají celé spektrum, např. *štíhlý* – *neštíhlý*).

1.3.1. Přímá a nepřímá lexikální negace

Lotko (1973, s. 8, 56–57) dále rozděluje záporné lexikální jednotky na ty s negací přímou a nepřímou. Do přímé patří slova, která mají kladný protějšek a jsou s ním spojena vztahem fundace (*nepřítel* – *přítel*). Do nepřímé negace pak řadí ta slova, která nejsou spjata s kladem přímo fundací, protože opačný tvar buď neexistuje, nebo jde o protějšek čistě formální. Jádrem nepřímé negace jsou jména nositelů vlastností (*nevědčnick*) a názvy vlastností s formantem *-ost* (*nedoslýchavost*). Záporný význam je oproti přímé negaci značně oslaben, nelze ho však zcela vypustit.

Přímou negaci lze zařadit do jádra užívání záporu, nepřímou pak na periferii (objevuje se pouze u složitějších slovtvorných vztahů). Vzdalování od centra vede k oslabování, někdy až k úplnému zániku záporného významu těchto slov (Lotko, 1973, s. 57).

Kromě této základní klasifikace dělí někteří jazykovědci (např. Maruš, 2009, s. 7) zápor na mluvnický (gramatický), který obsahuje zápor větný a členský, a slovní (lexikální).

Dále lze zápor rozdělit na totální, který „se vyjadřuje větami s větným záporem a tzv. záporovou shodou, při níž se do záporné podoby převádějí kromě predikátu i zájmené, adverbialní a adjektivní totální kvantifikátory, tj. výrazy s obecným kvantifikátorem (např. *všude* – *nikde*), i neurčité kvantifikátory, tj. výrazy s částečným kvantifikátorem (např. *někteří*, *někdo* – *nikdo*)“ (Daneš et al., 1987, s. 264), a parciální, popírající jen část věty – a to formou jak negace členské (*dělala to ne z lásky*), tak i větné (*nedělala to z lásky*) (Maruš, 2009, s. 8). Formální logika dále rozlišuje zápor externí (vnější) a interní (vnitřní).³

Funkci záporu u slovesa plní v lidové řeči, především ve vulgární, některá substantiva: „Tomu ti páni čerta rozumějí (= nerozumějí). R. Svob. – Ví houby, co je poesie. K. Čap. – Kozla starého věděl z jeho řeči (= nic nevěděl)“ (Šmilauer, 1969, s. 28).

³ K tomuto rozdělení negace dále např. Maruš, 2009, s. 8.

2. Zápor ve slovanských jazycích a v češtině

2.1. *Indoevropské a praslovanské východisko a stav ve slovanských jazycích*

Čeština patří do skupiny slovanských jazyků, které spolu s dalšími jazykovými větvemi tvoří indoevropskou jazykovou rodinu. Její počátek se klade do 4. až 3. tisíciletí před Kristem. Jednotlivé indoevropské jazykové větve a samostatné jazyky vznikly štěpením společného prajazyka (Erhart, 1982, s. 16). Z indoevropštiny se přes stádium západoindoevropštiny a protobaltštiny vyvinula praslovanština. Její počátky sahají až do 7. století před naším letopočtem, konec praslovanštiny se klade do 10. století našeho letopočtu, kdy se z ní postupně vyvinuly slovanské jazyky.

Pokud uvažujeme o prehistorickém vývoji slovanských jazyků, je podle Adolfa Erharta (1982, s. 27) potřeba zohlednit a rozlišovat všechny tyto fáze: protoindoevropskou, indoevropskou, západoindoevropskou, předslovanskou (tedy východoevropskou) a praslovanskou.⁴ Pro starší fáze (především pro indoevropskou část) však činí rekonstrukce syntaxe, kam by větná a členská negace spadala, značné problémy. Z hlediska srovnávací jazykovědy zůstávaly otázky srovnávací syntaxe dlouho na periferii srovnávací jazykovědy, a to zejména vinou metodické nejasnosti (Horálek, 1962, s. 25).

Jazykovědci se shodují na tom, že v indoevropštině se pro vyjádření záporu užívala částice **né* (případně **né*), která stávala na začátku věty. Pro záporný imperativ se uplatňovala částice **méh* či **mé* (Erhart, 1982, s. 225; Bičovský, 2017, s. 381). Původně se tento typ imperativu nejspíš „nevázal k formám imperativu, ale snad subjunktivu či injunktivu“ (Bičovský, 2017, s. 381). Vícenásobná negace se v nejstarších jazycích nevyskytovala, což je možná jeden z charakteristických rysů prajazyka (tamtéž). Přesnější rekonstrukce není pro indoevropštinu dosud možná.

V praslovanštině se negace vyjadřovala (podobně jako v současné češtině) záporkami *ne* a *ni*. Hlavní rozdíl spočíval v jejich poloze ve větě a v jejich společném užívání v rámci jedné věty (Lamprecht, 1977, s. 236).

Jak již bylo zmíněno výše, základním gramatickým prostředkem záporu v samostatných slovanských jazycích je záporka *ne* (případně *ni*), užívaná u sloves, substantiv, zájmen, adverbii a adjektiv. V některých jazycích je pak fakultativním

⁴ Erhart (1982, s. 27) však následně upozorňuje, že ve všech případech není takové rozlišení možné. Je tomu tak např. u latiny či řečtiny, které nevznikly sekundární diferenciací, a tak u nich splývají poslední dvě zmíněné fáze.

doprovodem genitiv záporový (*nebylo tam ani živáčka*) a prostředky lexikálně-syntaktické (slova jako *naprosto, bez, místo, vůbec*). Oproti tomu jiné jazyky, např. angličtina či latina, se omezují jen na zápor umístěný na zevšeobecnujícím výrazu (např. zájmena *nobody, nemo*), tvar výrokového slovesa pak negaci neobsahuje (Vachek, 1947, s. 11).

Zvláštností slovanských jazyků je dvojí zápor (záporovou shodou se blíže zabýváme níže). Typický je pro současný stav v těchto jazycích, ve starších dobách se užíval zřídka. Jiné indoevropské jazyky zvolily ve vývoji negace jednodušší cestu, opustily příležitostné užívání záporu dvojího a osvojily si ten jednoduchý. Slovanské jazyky naopak tento způsob zobecnily.⁵ V rámci porovnávání dvojité negace nalezneme v různých jazycích rozdíly, ty jsou však spíše podřadného rázu (Horálek, 1962, s. 243).

V dřívějších dobách se ve slovanských jazycích používaly paralelně věty s jednoduchým a dvojitým záporem (resp. záporovou shodou) především v případech, kdy v čele věty stál výraz obsahující záporku *ni* (Horálek, 1962, s. 244). „V staroslověně se např. vyskytují vedle vět typu *nikъto věšťь*, dosti často věty typu *nikъto ne věšťь* (pravdělně má však dvojí zápor typ *ne věšťь nikъto*)“ (tamtéž). Ve staré češtině bylo možné např. říci *někdo tam nebyl* (a *nikdo tam byl*) a vedle toho *nikdo tam nebyl*, přičemž mezi větami nebyl významový rozdíl. Současná čeština věty vyhodnocuje jako významově rozdílné. K negaci celé věty stačila samotná záporka *ni* také ve staré ruštině a ojediněle i ve staré polštině (tamtéž).

V rámci různých současných slovanských jazyků jsou patrné některé rozdíly v umístění záporu ve větě. Tak se např. v češtině tradičně klade zápor ke slovesu, oproti tomu ruština připouští různé odchylky, a často tak zachovává starý způsob vyjádření negace. Podobně je tomu u současné bulharštiny. Čeština, slovenština a lužická srbština jsou jedinými slovanskými jazyky, kde se záporka *ne* píše dohromady se slovesem (tamtéž).

2.2. Způsoby vyjadřování záporu ve starší češtině

Podobně jako dnes se ve starší češtině pro vyjádření větné negace používala záporka *ne-*, která byla připojována k přísudkovému slovesu, a místo neurčitých zájmen a příslovcí se s rozvojem záporové shody užívalo jejich záporné podoby s předponou *ni-* (případně *i-*). Umístění záporky *ne-* však kolísalo v opisných slovesných tvarech a

⁵ Rozhodla především absence vhodných zevšeobecnujících zájmen pro záporné věty (Horálek, 1962, s. 243).

ve sponově-jmenném přísudku. V dokladech tedy nalezneme věty typu *nepomohl jsi*, zřídka se však objeví i typ *nejsi pomohl* (Lamprecht et al., 1986, s. 348). Částice nebo spojky byly nahrazovány výrazem *ani* (původně *ni*) (tamtéž). V dřívějších dobách však ještě nebyla typická záporová shoda, pro celkové popření věty stačila záporka jedna.

Gebauer ve čtvrtém díle *Historické mluvnice jazyka českého* (2007, s. 643–661) vymezuje trojí způsob záporu, typický pro češtinu 14. století.

a) První způsob užití záporu ve staré češtině nazývá Gebauer typem *ikto nevie*. Větná negace se tak vyjadřovala pomocí záporky *ne-* na slovese, zájmeno už bývalo kladné. Záporku *ne-* Gebauer vnímá jako popření kvalitativní.

b) Druhým způsobem je typ *nikto vie*. Zápor je realizován záporkou *ni-* (vnímanou jako popření kvantitativní), přičemž přísudkové sloveso zůstává kladné.

c) Méně častý byl zpočátku způsob třetí, zápor pomocí výrazů *ne-* a *ni-* pospolu (*nikto nevie*). Popírá se jím kvalita i kvantita. Tento typ je zvláštní v tom, že ve staré češtině dokáže větu nejen popřít, v mnohých případech totiž klade pravý opak. Tak např. věta „*Neradím nikomu zavazovati se sliby*.“ nemá význam pouze záporný (neradím ve smyslu ‚zdržuji se razení‘), ale i „opakokladný“⁶ (*radím, aby se nikdo sliby nezavazoval*). Oproti prvnímu a druhému způsobu je ve třetím zápor značně zesílen.⁷

Pokud ve větě není výraz, který by měl kvantitativní význam, popírá se pouze kvalitativně. Jestliže takový výraz věta obsahuje, popírá se kvalitativně a někdy i kvantitativně. Gebauer dále (tamtéž, s. 664–665) upozorňuje na důležitost větného přízvuku, který byl i ve starší češtině pro význam záporné věty velmi podstatný a jeho umístěním se mohl proměnit význam celé výpovědi.

V 15. století se postupně šířilo užití obou záporů najednou.⁸ Prosazovala se tzv. záporová shoda a věty s jednou záporkou pomalu ustupovaly. Jako jednu z příčin uvádí Trávníček (1956, s. 32): „kladení jedné záporky je stav méně přesný a jazyk se ho časem vzdal, aby mohl výrazově odlišit zápor větný od členského.“

Jakub Maruš (2013b, s. 143) s více než osmdesátiletým odstupem vnímá Gebauerovo dělení staročeské negace podle počtu záporů jako nedostatečné a tvrdí, že je tuto klasifikaci třeba přehodnotit. Využívá k tomu staročeskou větu „*Neostávaj nikdě na ižádném místě*.“ (Bible olomoucká, Gn). „Zde se zřejmě nejedná o porušení záporové shody, tvar *ižádném*, hodnocený Gebauerem jako nezáporný, je použit z nedostatku

⁶ Tedy výraz je tvarem záporný, ale významem kladný.

⁷ Mezi jiné prostředky zesílení záporu patřilo např. stupňování či užití vytykáčeho *i*.

⁸ Pouze po *ani/aniž* se stále drželo kladné sloveso.

specifičtějších (záporných) prostředků, a to zejména proto, že výraz *žádný* ještě nebyl ustálen jako záporné zájmené adjektivum“ (tamtéž).

2.2.1. Další odchylky staročeského záporu od současné češtiny

Ve starší češtině existují také další odlišnosti při fungování negace ve srovnání se současnou češtinou. Odchylné od současné češtiny bylo např. uplatnění výrazů *nic a nikoli*, které měly původně význam adverbialní (Maruš, 2013a, s. 117–118).

Výraz *žádný* neměl záporný význam, původně znamenal *žádoucí, žádaný (dám tobě zemi žádnú)*. Slovo *žádný* postupně „ve větách se záporkou *ne-* sloužilo k zesílení záporu“ (Lamprecht et al., 1986, s. 349). Proto se v nejstarších textech typicky vyskytuje *ižádný, nikoli nižádný*.⁹ *Nižádný* se začalo užívat až v době, kdy se kromě *ne-* pro vyjádření negace začalo užívat i *ni-* (Trávníček, 1956, s. 33). *Nižádný* nejprve konkurovalo ještě staršímu *ižádný*, později bylo vytlačeno současným záporným *žádný*. Spojení tak ztratilo svůj původní význam a stalo se záporným (Maruš, 2013a, s. 118).

Časté bylo užití výrazu *jeden* (bez vytýkacího *i*) ve smyslu *ani jeden (jeden člověk živ neosta)* (Trávníček, 1956, s. 30).

Spojka *ani* mohla být jediným ukazatelem negace ve větě. Pokud *ani* či *aniž* uvozovalo větu, její přísudek neobsahoval záporku *ne-* (Maruš, 2013b, s. 143). Se spojkou *aniž* to platí i v dnešní češtině, *ani* si však žádá záporný přísudek. Doloženy jsou případy ještě z národního obrození, kdy někteří autoři při užití spojky *ani* negaci na slovese vynechávali (*ani nejí, ani pije*) (Pelcl, 1798, s. 945).

Výraz *ovšem* původně znamenal ‚vším, každým způsobem‘. Slovo *nikoli* pak bylo naopak chápáno jako ‚ničím, žádným způsobem‘ (Trávníček, 1956, s. 29).

2.2.2. Záporová shoda

Záporovou shodou rozumíme operaci, kdy „se negované sloveso a záporný zájmený výraz nepopírají, ale podílejí se na negaci společně“ (Maruš, 2009, s. 10) (*nikdo tam nebyl*). Čeština má tak schopnost mít několikerý zápor, aniž by se tím měnila modalita věty (Tůmová, 2006, s. 65). Naopak při tzv. negaci negace, typické pro jiné jazyky (např. angličtinu), se dva zápory ruší (*nobody will not be happy*¹⁰ ‚nikdo nebude nešťastný //

⁹ „Význam částic *ni* a *i* je totiž přesně opačný (*i* = a také, tj. více než čekáme „až sem“; *ni* = méně než čekáme, ani „tento“ očekávaný případ; *i Petr* = nad očekávání; *ani Petr* = pod očekávání)“ (Maruš, 2009, s. 62).

¹⁰ Nebo běžnější *nobody will be unhappy*, obsahující záporné zájmeno a zápornou předponu. Význam věty se však mění.

každý bude šťastný“). Pro prosté popření tak stačí jen jeden záporný výraz ve větě (*nobody will be happy* „*nikdo nebude šťastný*“) (Maruš, 2009, s. 10).

Všechny současné slovanské jazyky striktně dodržují záporovou shodu. Vilém Mathesius ji ve své stati (1947, s. 324–325) vysvětlil jako zvláštní druh kongruence. Jako příklad uvádí dvojici vět „*Karel nikdy nic nepřinese.*“ a „*Karel vždycky něco nepřinese.*“ Smysl první věty je jasný, kdežto druhá nese zcela jiný smysl, protože neobsahuje negační kongruenci. U záporové shody nejde pouze o případy, ve kterých je záporné sloveso a právě jeden zájmenný výraz. V češtině se často objevují věty, ve kterých nalezneme několik záporů *ni-* (*nikdo nikoho nikdy neviděl nikam odcházet*).

Jak již bylo zmíněno výše, záporová shoda se do 14. století v češtině objevovala jen ojediněle. Jediným systematickým protějškem tohoto druhu negace byl záporový genitiv, který se v památkách ze 14. století objevuje pravidelně (Maruš, 2009, s. 5). Akuzativ se užíval jen při částečném záporu, i zde však mohl být genitiv („*a ne na toť sem psal knih těchto*“) (Hausenblas, 1958, s. 19). Býval i místo podmětového nominativu v záporných větách s existenciálním slovesem *býti* („*toho jest dřeve nebývalo*“) (tamtéž, s. 54). Záporový genitiv „začíná poněkud ustupovat v 16. stol., a to dříve v některých spisovných textech; hlavně v překladech, než v mluvě lidové. V mluvě české, nejdříve asi v pražské, rychle ustupuje až v 2. polovině stol. 17. a ústup jeho pokračuje ve stol. 18.“ (tamtéž, s. 120). Dodnes se v menší míře drží v lašských nářečích, ve spisovné češtině je používán pro zdůraznění nebo pro knižní slohové zabarvení (tamtéž).

Staročeské spojky *ani* a *aniž*, po kterých následoval kladný přísudek, lze hodnotit jako příklad nedodržení záporové shody (Maruš, 2013b, s. 143).

Jiný doklad pro tvrzení, že záporová shoda nebyla ještě ve starší češtině ustálena, je již zmiňovaný výraz *žádný*, který neměl záporný význam. Dále se za částici *i* ujalo záporné *ni-* (*ikto – nikto*) právě v době, kdy se v češtině začala zřetelněji projevovat záporová shoda (Vachek, 1947, s. 60).

Čeština je tak důkazem, že „princip pravidelné dvojí negace může nastoupit nikoli úpadkem jazyka, nýbrž vývojem jazyka na místo principu jediné negace s příležitostnou negační kongruencí a že příčiny dvojí negace mohou být čistě jazykové“ (Mathesius, 1947, s. 326).

2.3. Dvojitá opakovaná záporka *nene-* / *ne ne-*

Hlavním tématem této bakalářské práce je negace pomocí zdvojeného *nene-* (např. *nenepatrný*, *nenedostat*, *nenečasto*). V současné češtině (v posledních cca 50–70 letech) doklady dvojitě negace *nene-* již téměř nenajdeme, ještě na počátku 20. století však šlo o obvyklý jazykový jev, zejména u nesloves, typicky u adjektiv.

2.3.1. Litotes

Litotem rozumíme rétorickou figuru, jejíž funkcí je vyjádřit se nepřímou, zdrženlivě (Karlík et al., 2016, s. 997). Představuje zvláštní stylistický rys typický pro klasické jazyky (Mayer, 2017, s. 49). Jeho typickou formou je „negace protikladné predikace s cílem nemuset vyjádřit vyrozumívanou predikaci nenegovanou (třeba proto, že by obsahovala ‚nepříjemnou‘ informaci)“ (Karlík et al., 2016, s. 997). Tak např. místo tvrzení *má špatné známky* můžeme říci *nemá dobré známky*. Z hlediska logiky však věty nejsou zcela totožné. Při druhém výroku totiž nemusíme nutně předpovídat výrok první (pokud předpokládáme existenci „přechodového pásma“ mezi „dobrým“ a „špatným“): „Když něco není špatné, nemusí to nutně být dobré, a když to není nepravda, nemusí to být pravda: litotes skýtá výraz určitému znejistění, určité pochybnosti“ (Mayer, 2017, s. 50).

V češtině má litotes často podobu dvojího záporu (*nemohu nesouhlasit* místo *mohu/musím souhlasit*). Dvojitý zápor lze v české větě podle Zubatého (1924, s. 1) užít tam, „kde se popírají rozličné části věty nebo kde se záporný výraz znova popírá tak důrazně (obyčejně na rozdíl od výrazu kladného), že nový zápor cítíme jako samostatnou část celé představy. Tak na př. lze říci »ty nesmíš nepřijít, nemohu tam nejít«“. Mluví takové spojení může použít například tehdy, pokud s tvrzením souhlasí, ale má k němu jistou výhradu (*ano, ale...*). Litotes typu *nebyl nepatrný* a *byl ne nepatrný* hraničí s polem našeho zájmu, zaměřujeme se na jakékoli dvě *ne* za sebou, která nemají platnost odpověďové částice.

Ve starší a současné češtině tuto jazykovou figuru reprezentuje typ *ne ne-* (*ne nepatrný*), případně typ *nikoliv nepatrný*. Vedle tohoto typu negace dříve stála dvojitá záporka *nene-* (*nenepatrný*), na jejíž výklad se zaměříme v následujících kapitolách. Tyto případy však nelze ve starší době zcela přesně odlišit, neboť záporka se mohla psát a tisknout dohromady i zvlášť (transkripce takové kolísání stírá). Proto vedeme v patrnosti i typ *ne ne-* a zabýváme se také otázkou, zda jde o jev čistě pravopisný. Proti takovému

pojetí však svědčí zachycování tohoto typu ve slovnících a možnost reduplikovat negaci i tam, kde to dnes možné prakticky není (*nenedostal*).

2.3.2. Dosavadní bádání o dvojí negaci *nene-* v češtině

I přes několik set dokladů dvojí negace *nene-* v češtině, které dnes můžeme z písemných památek shromáždit, neposkytuje žádná publikace její podrobný výklad. Krátce se o tomto jevu zmiňuje několik jazykovědců, většinou jako dodatek k výkladu o českém záporu. Výčet těchto osob a jejich konkrétní komentáře k tomuto typu dvojího záporu zpracovávají následující podkapitoly.

2.3.2.1. *Jungmannův slovník*

Jungmannův slovník kromě několika hesel s dvojí záporkou (např. *nenedostaviti*, viz níže) obsahuje i samostatné heslo *nene-*, u kterého uvádí latinské vysvětlení „in compositis duplici negatione adfirmat“, tedy „ve složeninách dvojitou negací vyjadřuje klad“. Následují názorné příklady, např. *nenechtíti; aby nenevěděli* (Jungmann, 1836, s. 679).

2.3.2.2. *Kottův slovník*

Druhý svazek *Česko-německého slovníku zvláště grammaticko-fraseologického* Františka Štěpána Kotta obsahuje několik slov s dvojí negací *nene-* (např. *nenedostávati se, nenelahodný, nenejápny*). Ještě před výčtem těchto slov však (podobně jako Jungmann) vyděluje samostatné heslo *nene-*, u kterého uvádí, že užití dvou záporek má ve složených slovech moc „tvrdicí“ (Kott, 1880, s. 127). Dokládá to příklady: „*nenechtíti = chtíti, nenelíbiti se = líbiti se. V. Aby nenevěděli = věděli. Kom. Nenemalý = veliký*“ (tamtéž). Je zřejmá závislost na Jungmannově slovníku. Kott vnímá *nene-* jako samostatný typ dvojího záporu v češtině a slova s dvojí záporkou chápe jako významem kladná.

2.3.2.3. *Gebauerův výklad*

Gebauer (2007, s. 642) se o dvojí negaci *nene-* zmiňuje jen krátce: podává dvě možnosti, jak chápat dvě *ne-*, která se nacházejí blízko sebe. Tvrdí, že se výrazem s dvojitým *nene-* někdy záporný význam daného slova ruší, jindy se však naopak zesiluje. Ruší se v případě, když se dvě *ne-* „obsáhají“ (tamtéž). Jako příklad uvádí jak slova bez mezery (*nenelíbit se*), tak i výrazy, kdy po prvním *ne-* mezera následuje (*ne nenáviděti*).

Naopak zápor se užitím dvou *ne-* zesiluje v případě, kdy se předpony „neobsáhají, jen vedle sebe a mimo sebe leží“ (*nevím nevím, ne a ne!*) (tamtéž). Svou pozornost zaměřujeme na první typ, tedy na případy, kdy se dvě *ne-* vztahují k témuž slovu a následují bezprostředně za sebou.

2.3.2.4. *Zubatého výklad*

Josef Zubatý (1924) věnoval dvojí negaci *nene-* krátký, šestistránkový článek, přesto je to dodnes nejpodrobnější studie na toto téma. Začíná poznatkem, že standardně se dva záporny pospolu ruší, tedy vyjadřují klad. K tomu je však potřeba přidat podrobnější výklad. Zubatý tvrdí, že čeština se snaží vyhýbat dvojí negaci *nene-*, tj. negovanému tvaru slov už jednou negovaných, byť postupem času nabyla kladného významu. Sloveso *nechati* však používáme v záporném tvaru – *nenechati* – zcela běžně. Přitom *nechati* mělo původně záporný význam, znamenalo *nedbati*. Ve staré češtině je totiž doloženo sloveso *cháti*, které však dávno zaniklo. Ani rodilý mluvčí češtiny tak již dnes nevnímá záporné sloveso *nenechati* jako příklad dvojího záporu.

Komplikovanější je to se slovesem *nenáviděti*, které mělo dříve taktéž záporný význam. Původní sloveso *náviděti* znamenalo ‚viděti na někoho/na něco‘. Zubatý dokládá existenci slovesa např. ve starém přísloví „návidí ho co valach hříbě“.

Dále si Zubatý klade otázku, jak má v nové češtině správně znít záporný tvar od slovesa *nenáviděti*. Jazyk se dvojímu záporu přirozeně vyhýbá, proto podle něho nenalzáme doklady pro tvar *nenenáviděti*. Přesto má tento tvar svou logiku, Zubatý nastiňuje jeho možné použití: „děvče např., kterému vyčítají, že dobrého člověka nenávidí, snad zvolá »já ho nenenávidím, ale nemám ho ráda«, aby se hájilo přímo proti výtce“ (Zubatý, 1924, s. 3). Mluvčí češtiny však tento výraz podle Zubatého nejčastěji obcházejí a k vyjádření stejného pocitu používají antonymum *milovati* („*toho nemilovati nemohu, nejen ne nemilovati*“, Zubatý, tamtéž). Nutno však podotknout, že Zubatého článek je sto let starý, a bylo by tak zajímavé provést podobný průzkum v současné češtině s mluvčími různých generací.

Zubatý dospívá k závěru, že pokud negované sloveso *nenáviděti* musí ve větě být, zápor u slovesa musí být nutně přítomen – *nenávidím ho* nemůže podle libosti znamenat jednou klad, podruhé zápor. Pokud to není nezbytně nutné, dobrý stylista se prý takovému výrazu vyhne a užije jiného vyjádření, vesměs vyznívajícího stejně („*nemám v nenávisti, ne že bych nenáviděl*“, Zubatý, 1924, s. 4).

Podobný jazykový problém nalézáme u slovesa *nedostati se* (často také *nedostávati se*) s významem ‚chyběti, scházeti‘. V dokladech nalézáme příklady s pomocí *nic* („*nic se v nich nedostává*“, tamtéž), značné zastoupení má však podle Zubatého tvar s *nene-* (tamtéž).

Zubatý upozorňuje, že mezi *nenáviděti* a *nedostati/nedostávati* je patrný rozdíl. Sloveso *nedostati/nedostávati se* totiž často užívá i v kladném tvaru (*dostati/dostávati*) – pak se *nedostati/nedostávati* stává záporným a také se tak často používá („*na tebe se nedostalo, nedostává se nám pochvaly každého dne*“, tamtéž). To vede k pochybnostem, zda máme týž tvar chápat v kladném, či záporném smyslu. Věty s tímto slovesem tak někdy nabývají dvojsmyslnosti. To se u *nenáviděti* nestává, protože jak již bylo výše zmíněno, sloveso *náviděti* dávno zaniklo.

Podle Zubatého se slovům, která mohou vyznít nejasně, má každý spisovný jazyk vyhýbat, a tím se chránit.

2.3.2.5. Paul o Šafaříkově přínosu pro Jungmannův slovník

Karel Paul (1937) se zbývá Šafaříkovým vlivem na Jungmannův slovník, kam spadají i slova s dvojí záporkou. Ve slovníku se nachází kolem padesáti slov, která jsou Šafaříkovým jménem označena. I z jiných prací je evidentní, že Jungmann z Šafaříkových spisů čerpal, přesto do slovníku několik specifických slov nezařadil. Jde i o slova (především adverbia), která mají dvě zápornky *ne-* (např. *nenepříhodně, neneslušně, nenesvětle*). Šafařík si podle Paula v takových slovech líboval (dále také v předponách *bez-*, *pře-*). Při své jazykové práci hojně užíval prameny psané v jiných jazycích, což mělo vliv na jazykovou a stylistickou stránku jeho slov i textů. Zřejmá je i jeho snaha o obohacení českého jazyka novými výrazy. Jungmann, ačkoliv o těchto slovech jistě věděl, většinu z nich do svého slovníku nezařadil (zařadil jich jedenáct) a uvedl pouze jejich kladnou formu. Paul (1937, s. 53) proto konstatuje, že si Jungmann „*počínal velmi opatrně a svědomitě při výběru slov ze Šafaříkových spisů*“. Většina slov, která do slovníku nezařadil, poměrně brzy zanikla.

2.3.2.6. Kritická edice *První tištěný žaltář*

Kritická edice staročeského překladu *První tištěný žaltář* (Voleková et al., 2023) se v úvodní studii věnuje také negaci v nejstarších českých překladech žalmů (s. 40–42). Přehledně ilustruje proměnu jednoduchého záporu na dvojí: „V nejstarších překladech žalmu ze 14. století se nachází zpravidla jeden zápor ve větě, ale v pramenech 15. století

je již rozšířena záporová shoda, kdy vedle zápornky u slovesa jsou ve výpovědi užitá záporná zájmena a příslovce s prefixem *ni-*“ (s. 40). Dále se tato kapitola zaměřuje na samotné *nene-*. Významný pro naše bádání je třetí překlad žaltáře, ve kterém nacházíme poprvé spojení *nic mi se nenedostane*, přičemž předchozí dva překlady užívají u slovesa ještě zápor jednoduchý (první uvádí *ničehož mi se nedostane*, druhý pak *ničs mi neubude*). Čtvrtý překlad nenásleduje ten třetí, dvojí záporce *nene-* se totiž vyhýbá (*nic mi se nedostává*), čímž se dostává do interpretačních potíží – výsledné řešení může být čteno jako „výpověď s jednou, nebo s dvojí negací. V případě čtení s dvojí negací by význam byl zcela opačný: *nic mi se ne-dostává* ,všechno mi chybí““ (s. 41).

Podobné obtíže přináší dvojí negace u slovesa *nenáviděti*. Třetí staročeský překlad žaltáře jako jediný užil pro zápor tohoto slovesa dvojí zápornku (*a zlosti jest nenenáviděl*). První si pro vyjádření negace vybral sloveso *nechtieti* (*nechtěl nenáviděti*), druhý zápornou spojku *ani* (*ani ... nenáviděl*). „Čtvrtý překlad pak zvolil stejně jako úprava třetí redakce jiné lexikální vyjádření pomocí analytického verbo-nominálního spojení *v nenávisti jmieti* a sloveso opatřil zápornkou *ne-* (*neměl jest v nenávisti*)“ (tamtéž).

2.3.3. Poznámka o grafické samostatnosti *ne*

Zápornka *ne-* zřejmě tvořila s následujícím negovaným výrazem fonetické slovo. Z toho důvodu s ním byla ve starší češtině často zapisována jako jedno grafické slovo (podobně jako někdy slabičné primární předložky). Výrazný přelom představuje v tomto ohledu v českém knihtisku Netolického bible z roku 1549. V předmluvě ke čtenáři, pod níž je podepsán Jiřík Melantrich Rožďalovský, se odvolává na českou mluvnici – náměšťskou gramatiku, když uvádí (v citátu dodržujeme mezery po negační částici): „Těž i adverbia negandi a prohibendi ne spojující jich cum verbis, obzvláště jsme kladli, jako ne budeš, ne choď, ne jím, ne spím, ne činím a tak dále o jiných“ (fol. A2b). Tato část předmluvy v pozdějších vydáních Melantrichovy bible zmizela a od zásady klást negační částici zvlášť nakladatel upustil. V tiscích 16. století, včetně Bible kralické, se dvojí negace tiskne dohromady s negovaným slovem. Stejný stav zřejmě trval až do části 20. století. Zdá se, že až ve druhé polovině 20. století byl typ *nene-* opuštěn, a v psaném jazyce tak začala být upřednostňována podoba s mezerou (*ne ne-*). Otázkou, zda lze sledovat u slov s *nene-* zachycených ve slovnících sémantiku odlišnou od prosté negace, se budeme zabývat níže.

2.3.4. Hlavní výzkumné otázky

Na základě dosavadního bádání jsme určili následující hlavní výzkumné otázky:

- 1) Jaké bylo zastoupení slovních druhů s dvojitou negací *nene-*? Podle dosavadního lexikografického zpracování (zejm. Jungmannův slovník) předpokládáme největší zastoupení u adjektiv, dále od nich odvozených adverbií a méně často u sloves.
- 2) Jak lze určit časové vymezení výskytu tohoto typu záporu a jak ustupoval v tištěných textech? Ústup čekáme nejprve u sloves, u adjektiv předpokládáme jejich výskyt i v druhé polovině 20. století.
- 3) Jak se tento typ dvojitou negace vyvíjel v rámci staročeských a raněnovověkých biblických překladů?
- 4) Otázka sémantiky dvojitou záporky – pokusíme se zjistit, také na základě lexikografického zpracování slov s dvojitou negací, zda jde v každém případě o čistou dvojitou negaci (tedy významově klad), nebo zda je možná a je lexikograficky zachycena i jiná interpretace.
- 5) Jak vypadala konkurence s jinými grafickými nebo lexikálními prostředky vyjádření dvojitou negace následující bezprostředně za sebou? Pozornost budeme věnovat konkurenčním prostředkům *nene-*, a to typům *ne nepatrný* a *nikoli(v/ěk) nepatrný* (s negačními částicemi následujícími bezprostředně za sebou), přičemž předpokládáme, že během 20. století tyto prostředky (téměř zcela) nahradí typ *nenepatrný*. Vzhledem k rozsahu práce nebudeme zkoumat jiné možné konkurenční prostředky (negaci typu *nemohl nesouhlasit*), kdy negační částice nenásledují bezprostředně za sebou.

3. Vlastní výzkum

3.1. Metodologie

V této kapitole představíme metodologii a postup výzkumu, a to (3.1.1.) materiálovou základnu, (3.1.2.) databázi dokladů, (3.1.3) postup při zjišťování konkurenčních prostředků a (3.1.4) metodologii rozboru dat.

3.1.1. Materiálová základna

Materiálovou bázi excerpcce, jež cílila na maximální množství dokladů, představovalo několik druhů textů. Šlo o velké slovníky češtiny, jazykové korpusy psané češtinou, *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny*, texty z digitální knihovny *Kramerius* a reprezentanty staročeských a středněčeských biblických překladů.

3.1.1.1. Velké slovníky češtiny

Velké slovníky, zejména výkladové, představují pro svůj rozsah a úroveň lexikografického zpracování základní zdroj naší excerpcce. Srovnání slovníků přináší důležité indicie pro diachronní výzkum. Zaměřili jsme se na nejdůležitější slovníky češtiny napříč staletími, v nich jsme vyhledávali hesla začínající dvojí záporkou *nene-* (kromě *nenechati*). Alespoň jeden doklad tohoto druhu negace jsme našli v osmi z nich, jsou to: *Böhmisch-deutsch-lateinisches* Juraje Palkoviče (1820), Dobrovského *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* (1821), Jungmannův *Slovník česko-německý* (1835–1839), Kottův *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický* (1878–1893), *Příruční slovník jazyka českého* (dále jen PSJČ, 1935–1957), *Slovník spisovného jazyka českého* (dále jen SSJČ, 1960–1971), *Staročeský slovník* (StčS, 1968–2008) a *Malý staročeský slovník* (MSS, 1978). Žádný doklad dvojí negace *nene-* nebyl nalezen například ve slovníku Rosově, Vusínově, Veleslavínově *Nomenclatoru tribus linguis, Silvě quadrilinguis*¹¹ či v Pohlově *Česko-německém slovníku*.¹²

3.1.1.2. Korpusy psané češtinou

Excerpci jsme rozšiřovali ze synchronních i diachronních korpusů psané češtinou, dostupných přes webové rozhraní *KonText*, vytvořený Českým národním korpusem. Výhodou oproti slovníkům je přirozený kontext lexémů, který korpusy poskytují a který

¹¹ Dostupné z:

https://aleph.nkp.cz/F/CA5MCPV91X6NXTJN5ADE4U7DE81GS3JT9JBXAA7VS2G6D61V-42690?func=full-set-set&set_number=276831&set_entry=000110&format=999. [citováno 2024-04-17].

¹² Probádali jsme slovníky dostupné v internetové aplikaci *Vokabulář webový* (v sekci Zdroje jsou k nahlédnutí všechny prameny, ze kterých aplikace čerpá: <https://vokabular.ujc.cas.cz/zdroje>).

je pro náš výzkum důležitý. Ze synchronních korpusů jsme alespoň jeden doklad našli v korpusech *SYN v12*, *KSP* a *NET v2*. Podle očekávání obsahovaly více materiálu korpusy diachronní, konkrétně *Diakorp v6*, *kh-noviny* a *Archiv_19_stol.*¹³ Posední z nich obsahuje zhruba 30 mil. slov a přistupovali jsme k němu s větší obezřetností především proto, že jde zatím o jeho pracovní verzi, a nedá se tak označit za vyvážený ani reprezentativní. Z tohoto důvodu zatím není přístupný pro širokou veřejnost.

Staročeská a Středněčeská textová banka jsou speciálními diachronními korpusy psaných textů starší češtiny. První z nich zahrnuje texty různých žánrů z období od nejstarších počátků češtiny zhruba do konce 15. století. *Středněčeská banka* pak obsahuje texty od počátku 16. století do konce století 18. I zde jsme využili pro širokou veřejnost nepřístupné části obou bank (spadající pod samostatný korpus *Interní jazyková banka*, který obsahuje o zhruba o 5 mil. slov více než mají *Staročeská a Středněčeská textová banka* dohromady).¹⁴ Doklady pro naši analýzu jsme našli ve *Staročeské a Interní jazykové bance*. *Středněčeská textová banka* neobsahovala žádné vhodné výskyty.

3.1.1.3. Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny

Pro sběr dat jsme použili také webovou *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny*, která „podává elementární přehled o české slovní zásobě mezi léty 1500–1780 a rozšiřuje a prohlubuje její celkový obraz ustavený především *Slovníkem česko-německým* Josefa Jungmanna“ (Nejedlý et al., 2012–). Podobně jako *Staročeská a Středněčeská textová banka* tak jde o cenný zdroj dokladů starší češtiny.

3.1.1.4. Digitální knihovna Kramerius

Nejvíce materiálu pro náš výzkum jsme získali z digitální knihovny *Kramerius* (verze 5), spravované Národní knihovnou ČR. Tento web obsahuje statisíce digitalizovaných textů napříč různými žánry. Texty pocházejí převážně z 19., 20. a 21. století.

Vzhledem k tomu, že digitální knihovna nedisponuje vyhledáváním pomocí regulárních výrazů, vyhledávali jsme doklady pomocí konkrétních slov, přičemž u všech jsme vzali v úvahu všechny jejich možné tvary. Pro výběr slov nám posloužil materiál z již excerpovaných slovníků a korpusů.

¹³ Tímto bychom rádi poděkovali pracovníkům Ústavu Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, za umožnění přístupu ke korpusu na adrese <https://www.korpus.cz/> [citováno 2024-04-17].

¹⁴ Děkujeme vedoucí projektu Mgr. Markétě Pytlíkové, Ph.D., za umožnění přístupu k neveřejným částem bank.

Při převodu do databáze dokladů jsme ponechali původní znění všech textů, a to i s neprovedenými pravopisnými změnami, pokud šlo o texty publikované před polovinou 19. století.

3.1.1.5. Vybrané biblické texty

Zkoumaný jazykový jev jsme probádali i v biblických překladech, a to sledováním jen těch míst, na nichž jsme zjistili výskyt *nene-* či jeho konkurenčních prostředků (typů *nikoli(v/věk) nepatrný a ne nepatrný*). Biblické texty představují důležitou oblast při zkoumání diachronních gramatických aspektů jazyka. Jedná se o jeden z prvních textů přeložených do češtiny a patří ve všech dobách k nejrozsáhlejším překladům, česká překladatelská tradice je přitom mimořádně bohatá.

Pro náš výzkum jsme excerpovali celkem z 42 verzí biblických textů. Při jejich výběru jsme dbali na to, aby byly pokryty všechny redakce staročeského překladu bible. Pro excerpci jsme využili elektronickou databázi *Diabible*, která obsahuje vybrané biblické texty 14. a 15. století. Její výhodou je možnost srovnávání jednotlivých verzí v různých překladech. Za pomoci regulárních výrazů jsme našli 7 verzí, ve kterých se alespoň v jednom překladu vyskytuje dvojí záporka *nene-* nebo její zmíněné konkurenční prostředky. Tyto verše jsme následně porovnávali s dalšími verzemi překladů.

Digitální kopie starších biblických textů, které považujeme za stěžejní, ale které nebyly dostupné v *Diabibli*, jsme vyhledali přes databázi *Knihopis*, spadající pod Národní knihovnu ČR. Pro excerpci několika dalších textů jsme použili kopie dostupné fyzicky v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR.¹⁵ Excerpci biblických překladů z hlavních překladových verzí 16. století dodal vedoucí práce PhDr. Robert Dittmann, Ph.D.¹⁶

U verzí převzatých z *Diabible* jsme ponechali původní transkripci, digitální i fyzické kopie jsme pro účely naší práce transkribovali (transkripční zásady přebíráme z publikace Dittmann et al.: *Kralický nový zákon z roku 1601. Kritická edice s variantami bratrských překladů z let 1564 až 1613*, 2023).

3.1.2. Tvorba databáze dokladů

V programu MS Excel jsme vytvořili databázi dokladů, kam jsme zahrnuli všechny nalezené záznamy slov s dvojí negací *nene-*. Pro každý výraz jsme zaznamenali

¹⁵ Děkujeme Mgr. Kateřině Volekové Ph.D., a Mgr. Haně Kreisingerové, Ph.D., za poskytnutí několika kopií biblických překladů.

¹⁶ Tímto mu za excerpci materiálů děkuji.

všechny informace potřebné pro následnou analýzu. U dokladů ze slovníků jsme tagovali následující proměnné: název slovníku, zda jde o slovníkové heslo, nebo jen o záznam slova na lístkových výpiscích, dále nalezený doklad slova, doklad slova s minimálním kontextem (tak, aby z něj byl patrný význam slova), zdroj a rok. V rámci korpusů a *Staročeské a Středněčeské textové banky* pak název korpusu/banky, lemma, doklad s minimálním kontextem, zdroj a rok. Z textů z digitální knihovny *Kramerius* jsme vypsalí doklad s minimálním kontextem, typ textu, zdroj a rok. V části s biblickými texty jsme zkoumali těchto sedm veršů: Ž 22,1; Ž 35,5; Ž 138,21; Mt 2,6; Mt 5,34; Mt 25,9 a L 14,26. U každého u nich se alespoň v jednom překladu objevuje slovo s *nene-*. V rámci všech zkoumaných textů jsme dané verše vypsalí a následně analyzovalí užití dvojí záporky či jiného podobného jazykového prostředku. U každého jednotlivého dokladu jsme určili slovní druh, což nám usnadnilo následnou klasifikaci. Na závěr jsme u výrazů s pomocí minimálního kontextu sledovali jejich význam.

Je nutné upozornit, že ne v každém případě byly dostupné všechny údaje. U nejednoho slova tak zůstávají některé informace v databázi dokladů nevyplněny. Dále je nutné počítat s tím, že naše excerpce jistě nezachytila všechny doklady hledaného jevu v češtině. Vzorek excerpce z portálu *Kramerius* ukazuje obrázek 1 níže.

A	B	C	D	E	F
DOKLAD	DOKLAD S KONTEXTEM	TYP TEXTU	ZDROJ	ROK	SLOVNÍ DRUH
nenebezpečný	„Pozor, Kellere!“ zvolal Asbjorn Krag se svého místa. „Kdo nasazuje tento tón, není nenebezpečný.“	beletrie - román	Sven Christofer Elvestad in Zmizení otce Montrosa	1928	ADJ
nenebezpečný	Vstával jakýsi velmi duchaplný, propracovaný plán; a plán - poměrně - nenebezpečný, ale...podly: ano, padoušský!	beletrie - román	Andrej Belyj in Petěrburg	1935	ADJ
nenebezpečný	musí si říci, že takové protivy mezi domácími a přistěhovanými nejsou nenebezpečny.	odborná - hospodářství	Bucher Karl a Gruber Josef in Vznik národního hospodářství	1897	ADJ
nenebezpečný	prohlašuje za těchto okolností návrat Havlíčkův vzhledem k veřejnému pokoji a pořádku za nenebezpečný	odborná - politika, literatura	Antonín Hajn in Národ o Havlíčkovi	1936	ADJ
nenebezpečný	Obětí její byl mimo mnohé jiné básník „Francesky da Rimini“, horující ale nenebezpečný snilek Silvio Pellico, pověstnější ale méně politování hodný ve svém osudu, nežli oni Lombardové	odborná - historie	Antonín Springer a Jakub Malý in Dějepis Rakouska od míru Vídeňského roku 1809	1868	ADJ
nenebezpečný	I v případech jednoduchých zánětů není výkon operativní prý nenebezpečný a nemocnému hrozí, jako při jiných laparotomiích, nebezpečí pneumonie	odborná - lékařství	Otakar Kukula in Pathologie a terapie zánětů červů	1913	ADJ
nenebezpečný	výkon radikální je v době klidu téměř nenebezpečný	odborná - lékařství	Otakar Kukula in Pathologie a terapie zánětů červů	1913	ADJ
nenebezpečný	Je také zbytečné radit k životu nebezpečnému, když život nenebezpečný se stal nemožností.	časopis	in Přítomnost 15	1938	ADJ
nenebezpečný	Dle zprávy té udál se první útok boxerů 13. června večer, a druhý, vlastně nenebezpečný, v noci na to.	časopis	in Katolické listy 4	1900	ADJ
nenebezpečný	»Berl. Volkszeitung« myslí, že paragraf o káznicích není také v takovém znění nenebezpečný, uváří-li se, jak četným soudcům jest praktický život cizím	časopis	in Katolické listy 3	1899	ADJ

Obrázek 1: Ukázka z databáze dokladů dvojí negace *nene-* v digitální knihovně *Kramerius*

3.1.3. Excerpce konkurenčních prostředků (*ne ne-*, *nikoli(v/věk) ne-*)

Pro srovnání jsme do výzkumu zahrnuli také již zmiňované konkurenční prostředky dvojí negace *nene-*, a to typy *ne nepatrný* a *nikoli(v/věk) nepatrný*. Základním zdrojem zde pro nelexikalizovanou podobu výrazů nemohly být slovníky, proto jsme využili jazykové korpusy. Oba typy se alespoň jednou objevily v korpusu *SYN v12*,

Archiv_19_stol a *Diakorp v6*. Nalezené doklady jsme následně konfrontovali s naší ostatní excerpcí.

3.1.4. Metodologie rozboru dat

Při vyhodnocení dat jsme se rozhodli postupovat po jednotlivých slovních druzích a v rámci nich podáme základní charakteristiku jednotlivých lemmat. Zajímá nás přitom a) doba doložení lexému s dvojí negací *nene-*, b) doložení dalších jednotek slovtvorné čeledi, c) doména užívání lexému (výskyt v jednotlivých typech textů, případně žánrech, spojitelnost s dalšími jednotkami), d) lexikografické zpracování a vymezení významu, e) základní morfologické a syntaktické typické charakteristiky, např. doložení stupňovaných podob u adjektiv, jejich větněčlenská funkce apod. Samostatná kapitola bude věnována vývoji dvojí negace v biblickém překladu (4.2.). Otázce významu věnujeme taktéž zvláštní kapitolu (4.3.), v ní shrneme i poznatky o lexikografickém zpracování (4.3.5.). Vzhledem k množství materiálu a omezenému rozsahu bakalářské práce nebylo možné podat při charakteristice chování sledovaných jednotek popis vyčerpávající, např. nebylo možné otagovat doklady, pokud jde o všechny gramatické kategorie. Případný navazující jemnější rozbor může čerpat z dokladů shromážděných v příloze práce.

4. Výsledky výzkumu

4.1. Základní kvantitativní údaje

Celkem jsme zaznamenali 4 862 dokladů dvojí negace *nene-*. Materiál představíme podle jednotlivých slovních druhů seřazených podle počtu lemmat s dvojí negací, tj. adjektiva (4.1.1.) a adverbia (4.1.2.), dále slovesa (4.1.3.) a substantiva (4.1.4.). Uvnitř slovních druhů postupujeme po jednotlivých lemmech seřazených podle frekvence. Zároveň však budeme komentovat výskyt slovotvorných čeledí s *nene-* (*nenebezpečný, nenebezpečí; nenepatrný, nenepatrně* a další).

Do výpočtu celkového počtu dokladů jednotlivých slov jsme zahrnuli výskyty z digitální knihovny *Kramerius*, psaných korpusů, *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* a případně také záznamy konkrétních užití ve slovnících, pokud byly k dispozici. U vybraných slov jsme dále prověřovali jejich zastoupení v excerpovaných slovnících. Řídké výskyty v biblických textech zohledňujeme v samostatné části práce.

4.1.1. Adjektiva

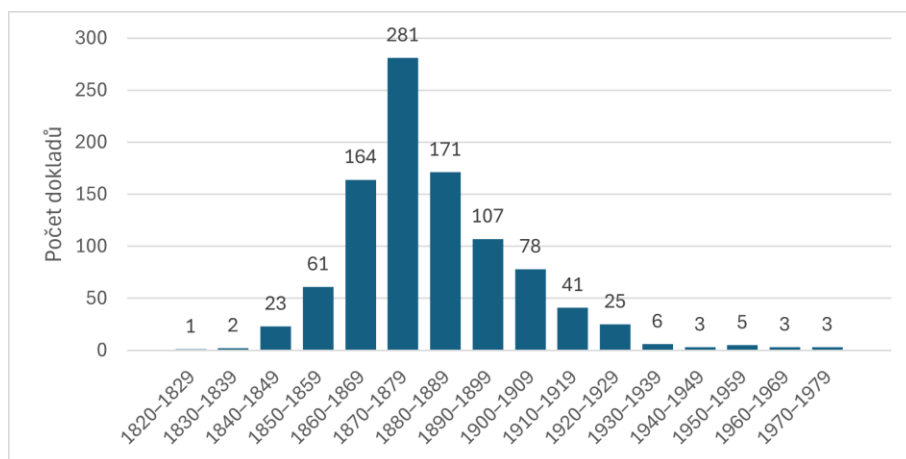
Navzdory očekávání byla co do počtu dokladů adjektiva až druhým nejčastějším slovním druhem s dvojitou negací *nene-*. Počtem lemmat však adjektiva o několik desítek převyšují ostatní slovní druhy. Při excerpci jsme zjistili celkem 2 207 výskytů adjektiv s dvojí negací, přičemž celkový počet lemmat je 58. U nejčastějších adjektiv (*nenepatrný, nenepodobný a nenebezpečný*), u nichž byly zjištěny vysoké počty dokladů v řádu stovek, jsme pro účely této práce z rozsahových důvodů přistoupili k redukci excerpovaného materiálu na náhodné vzorky (u každého ze jmenovaných adjektiv však počet zkoumaných excerpovaných dokladů přesáhl stovku), přičemž roky výskytu jsme pro účely přesnějšího kvantitativního vyhodnocení výsledků evidovali u všech dokladů. Upozorňujeme, že v případě zmíněných třech nejfrekventovanějších adjektiv jsme vzhledem k množství dokladů započítali i výskyty stejných textů v různých vydáních, a excerpovali jsme tak pro ně všechny nalezené roky. Nové vydání staršího textu lze chápat jako doklad, který vstupuje do synchronního systému jazyka i v době reedice.

4.1.1.1. *Nenepatrný*

Adjektivum *nenepatrný* je nejfrekventovanějším adjektivem s dvojí záporkou. V naší materiálové základně jsme zjistili 974 dokladů užití tohoto slova a jeho tvarů. Upozorňujeme však na problém ve vyhledávání v digitální knihovně *Kramerius*, které nerozlišuje mezi literami <ě> a <é>, a tedy mezi adjektivem *nenepatrné* a adverbium

nenepatrně. Pro zcela přesný počet dokladů bychom tak museli zkoumat každý jednotlivý doklad, do čehož jsme se pro rozsah této práce nepouštěli, a rezignujeme tak na zhodnocení formy *nenepatrně/-ě*. Pro bližší analýzu jsme pak vybrali pouze náhodný vzorek (136 dokladů, které jsou tagovány v naší databázi dokladů). Na základě zkušeností s materiálem se domníváme, že zohlednění vyššího počtu by pravděpodobně nepřineslo žádná další podstatná zjištění.

Doklady slova *nenepatrný* pochází z let 1824–1977. V porovnání s jinými velmi frekventovanými adjektivy se horní časová hranice zdá být poněkud nízká (například u slov *nenebezpečný* či *nenemožný* se dostáváme až na přelom 20. a 21. století). Také dolní časovou hranici považujeme za poněkud překvapivou. Nenašli jsme žádný doklad užití slova v *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny*, ve *Staročeské* ani *Středněčeské textové bance*. Zdá se tedy, že se výraz *nenepatrný* začal v psaných textech objevovat až v průběhu 19. století. Největší hustotu užívání jsme zaznamenali pro 70. léta (viz příložený graf 1 níže, kde jsou zahrnuty roky všech 974 výskytů). Od 30. let 20. století evidujeme jen velmi málo dokladů.

Graf 1: Výskyt adjektiva *nenepatrný* v excerpovaných textech v čase

Vzhledem k typům textů má adjektivum *nenepatrný* nejbližší k odbornému stylu. Z našeho počtu 136 podrobněji analyzovaných dokladů jich do žánru odborné literatury spadá 73. Odborné texty v našem náhodně zvoleném vzorku tak výrazně převažují nad beletrií a publicistikou. *Nenepatrný* se užívá nejčastěji ve spojení s abstraktními skutečnostmi, např. pokud text pojednává o počtu (*každoročně nenepatrný počet slečinek a méně starých vdoviček do lázní se hrne*, 1855)¹⁷, o části (*nenepatrná část dětí nezna*

¹⁷ Veškeré doklady citujeme z databáze dokladů, kde jsou u nich uvedeny přesné bibliografické údaje. V práci citujeme jen doklad spolu s rokem.

svých rodičů docela, ačkoli tito na živě jsou, 1863) či o obchodu (*co rození Čechové se svými krajany nenepatrný obchod vedete*, 1850).

U tohoto adjektiva nalzáme také doklady v komparativu (*Následky budou tím nenepatrnější, čím častěji jsme byli žehnuti, protože si dle zkušeností srovnávající tělo lidské ponenáhlu na včelí jed zvykne*, 1883) a superlativu (*nikdy ani ne stín hřích srdce jejího se nedotkl, nikdy nekalí dech, i nejnenepatrnější nedokonalosti*, 1919). Naopak zeslabení kvality (pomocí adverbii *méně/nejméně*) neevidujeme.

Nenepatrný má oproti ostatním dokladům specifické postavení ve slovnících. Jako jediné slovo s dvojí zápornou má totiž své heslo v SSJČ. V Kartotéce novočeského lexikálního archivu, jež sloužila jako materiálové východisko (nejen) pro PSJČ, je *nenepatrný* nejfrekventovanějším slovem s *nene-*. Jako jedno z mála má v největším českém výkladovém slovníku vlastní heslo, které lze doplnit 32 lístkovými výpisky z kartotéky. Jungmannův *Slovník česko-německý* ani Kottův *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický* heslo *nenepatrný* neobsahují. Přitom oba autoři další hojně užívaná adjektiva do slovníku zahrnují. Domníváme se, že v případě slovníku Josefa Jungmanna by nepřítomnost hesla odpovídala tomu, že se *nenepatrný* objevuje pravidelněji (podle našich dokladů) až ve 40. letech 19. století, a tedy při tvorbě slovníku ještě nebylo natolik frekventované.

Syntakticky plní *nenepatrný* ve větě funkci přívlastku, v našich dokladech rozvíjí například hned několikrát slovo *průmysl*. Adjektivum je fundujícím slovem pro příbuzné adverbium *nenepatrně* (viz 4.1.2.3.).

4.1.1.2. *Nenepodobný*

Nenepodobný je dalším v dřívějších dobách často užívaným adjektivem. Nalezli jsme pro něj 696 dokladů, u nich jsme opět zaznamenali všechny roky. Znovu jsme zaznamenali i všechny reedice a vynechali jsme tvar *nenepodobné*. Pro podrobnější analýzu jsme náhodně vybrali 106 dokladů, které jsou s metadaty k dispozici v naší databázi dokladů.

Všech 696 dokladů pochází z období od roku 1814 do 2008. Doklad z roku 2008 pochází z korpusu SYN2013PUB, který jako zdroj textu uvádí *Lidové noviny*. Jde ovšem o citaci z jiného, staršího textu, proto tento doklad ponecháváme při následných úvahách stranou. Nejmladším dokladem je tak text z roku 2003. Jde však o výjimku, ostatní doklady slova se vyskytují o několik desetiletí dříve. Podobně jako u výrazu *nenepatrný*

nemá ani *nenepodobný* žádné zastoupení v databázích a korpusech textů pokrývajících češtinu starší, než je 19. století.

Z excerpovaných dokladů shledáváme oproti slovu *nenepatrný* větší procentuální zastoupení v beletrii (*a počlo s ní divoce tančiti jakýsi kankán nenepodobný divoškému tanci*, 1931; *přepadl ji hluboký spánek, smrti nenepodobný*, 1855). Nejméně pětkrát tento výraz použil Emil Holub v cestopise s názvem *Sedm let v Jižní Africe I*.

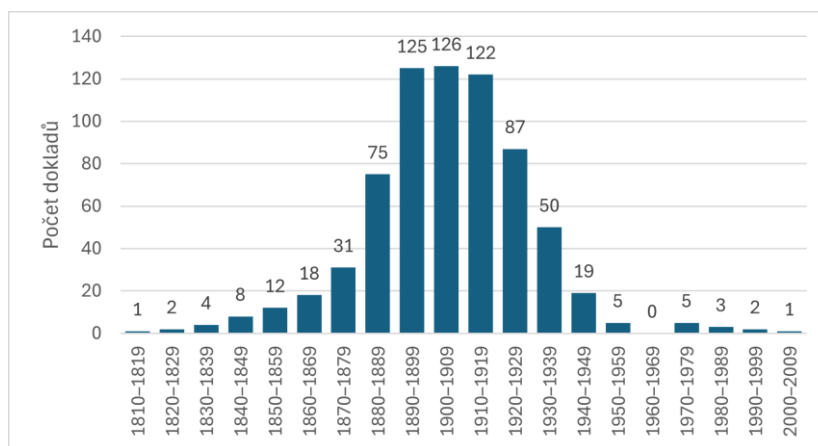
Všechny doklady slova jsou v pozitivu, nenalezli jsme žádný výskyt jeho užití v komparativu ani superlativu. Taktéž nevidujeme zeslabení kvality.

Pokud jde o lexikografické zachycení, jde o druhé nejvíce zastoupené adjektivum se zápornou *nene-*, což dokládá i relativně vysoký počet výskytů v Kartotéce novočeského lexikálního archivu. Těch evidujeme s tímto slovem 15, přesto ho autoři slovníku nezařadili do základního hesláře. Na rozdíl od nejfrekventovanějšího adjektiva je *nenepodobný* obsaženo v Jungmannově i Kottově slovníku. Jungmannův slovník definuje význam jen pomocí německého a latinského výkladu, a to jako ‚non absimilis, nicht unähnlich, nicht unwahrscheinlich‘ (s odkazem na Komenského *Januu*), Kott německý popis významu i odkaz na Komenského přejímá.

Adjektivum *nenepodobný* plní ve větě znovu funkci přívlastku. Slovtvorně je výraz spojen se svým adverbialním derivátem *nenepodobně* (viz 4.1.2.3.).

Přidáváme příklady užití slova *nenepodobný* z naší databáze dokladů: *zazněl z čista jasna konferenční místností táhlý, dutý zvuk, nenepodobný zatroubení*, 1906; *Kolem jeho hlavy svíjely se obvazky, nenepodobné turbanu*, 1872; *Věžeňské cely, počtem dvacet, nenepodobny byly sklepním bytům našich velkých měst*, 1892.

Na závěr přikládáme graf 2 znázorňující chronologický výskyt všech 696 nalezených dokladů slova *nenepodobný* v excerpovaných textech.

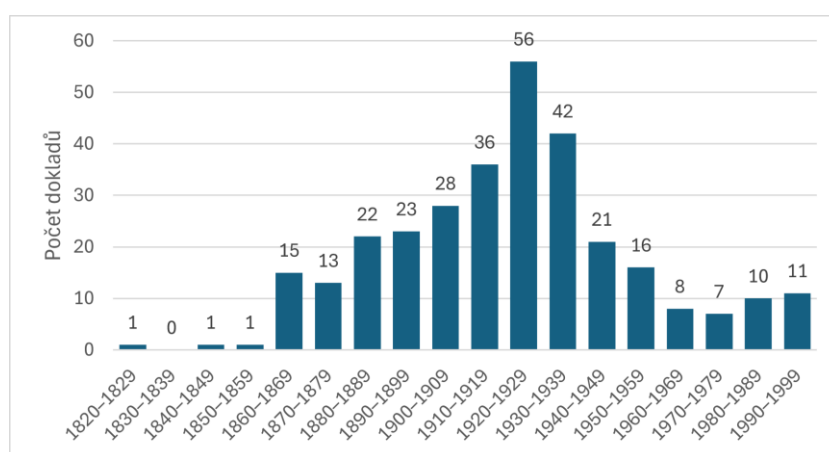

Graf 2: Výskyt adjektiva *nenepodobný* v excerpovaných textech v čase

4.1.1.3. Nenebezpečný

Dokladů adjektiva *nenebezpečný* jsme zjistili 311. Znovu jsme zaznamenali všechny roky, kde jsme znovu vyexcerpovali i možné reedice, a pro podrobnější rozbor jsme vybrali 115 náhodně vybraných dokladů. Podobně jako v předchozích případech jsme vynechali excerpce tvaru *nenebezpečné*.

Výskyty slova pochází z let 1826–1999. Dolní hranice výrazů je podobná jako u předchozích dvou adjektiv. Nutno však podotknout, že pro 18. století máme v této práci kvůli absenci vhodného korpusu či jiného diachronního nástroje velmi málo excerpovaných dokladů. *Nenebezpečný* na rozdíl od již analyzovaných adjektiv má poněkud častější výskyt ve 20. století, přičemž převažují 20. a 30. léta (viz příložený graf 3, ve kterém jsou zachyceny roky všech 311 dokladů).

Graf 3: Výskyt adjektiva *nenebezpečný* v excerpovaných textech v čase

Nacházíme několik dokladů adjektiva v komparativu (např. *Nenebezpečnější je teorie, uvádějící ve přirozenou spojitost nově nahozenou s vyplývajícími zhrouceními*, 1924), nenevidujeme však žádné užití slova v superlativu. Rovněž nenalzáme doklady pro zeslabení kvality výrazu.

Podobně jako u předchozího slova je výraz *nenebezpečný* lexikograficky zaznamenán pouze v Kartotéce novočeského lexikálního archivu, ta obsahuje 8 dokladů tohoto slova. V žádném z dalších probádaných slovníků jsme heslo nenalezli, což je vzhledem k vysoké frekvenci slova *nenebezpečný* v psaných textech překvapivé.

Výraz *nenebezpečný* ve větě figuruje jako shodný přívlastek a několikrát rozvíjí substantiva spolu s adjektivem *slabý* (*třeba se zdál býti slabým a nenebezpečným*, 1877; *by jej učinila nenebezpečným, slabým*, 1913). *Nenebezpečný* se v našich dokladech často objevuje v odborných textech z oblasti lékařství (*není výkon operativní prý nenebezpečný a nemocnému hrozí, jako při jiných laparotomiích, nebezpečí pneumonie*, 1913).

Ve slovotvorné čeledi jsme našli dále příbuzné substantivum *nenebezpečí* (viz 4.1.4.), doložené třikrát.

4.1.1.4. Ostatní adjektiva

Následující odstavce budou pojednávat o adjektivech s dvojí zápornkou, pro která jsme zjistili méně než 40 dokladů užití v psaných textech. U těchto adjektiv jsme již vždy, vzhledem k relativně malému počtu výskytů v textech, excerpovali do naší databáze v MS Excel každý doklad a následně jej analyzovali. V rámci analýzy budeme komentovat zejména jevy příznakové, neobvyklé či jinak zajímavé.

Pokud se slovo objevilo ve stejném textu, ale v jiném vydání, u následujících adjektiv jsme ho již zahrnuli jako jeden doklad, přičemž rok výskytu jsme vzali z nejstaršího dostupného vydání. Identické výskyty v různých materiálech rovněž považujeme za jeden doklad.

Čtvrtým nejčastějším adjektivem je v naší databázi dokladů *nenedůležitý*. Oproti předchozím je jeho užití v čase omezenější, doklady pocházejí z let 1853–1934. Největší procentuální zastoupení zaujímá v odborných textech. Jediným případem zachycení tohoto adjektiva v souvislosti s lexikografickými pracemi je Kartotéka novočeského lexikálního archivu, jde však pouze o čtyři výpisky na lístcích. Adjektivum *nenedůležitý* nejčastěji rozvíjí abstraktní substantiva *úkol* či *úloha* (*jemu i nenedůležitý úkol při sestavování Slovníka vědeckého názvosloví svěřil*, 1879; *Ve válce třicetileté úloha nenedůležitá připadla sboru tak zvanému Výmarskému pod vůdcovstvím vévody Bernharda*, 1879), z dalších dokladů uvádíme: *před měsícem učinil proslavený náš historik, pan Dloubal, tak nenedůležitý návrh, aby byla vypsána cena za nejlepší a novějším požadavkům přiměřený dějepis naší vlasti*, 1854, *magnetisováním těla molekulární seřadění jeho jiných forem nabývá, nenedůležitý spolu podáváje doklad, že ovšem se dá očekávati, že se vědě podaří, veškeré úkazy magnetismu vyložit*, 1864.

Dalším adjektivem je *neneobyčejný* s 29 doklady. Nejstarší doklad slova pochází z roku 1846, nejstarší z roku 1952. Čtyři doklady pochází z výkladů k biblickým knihám Františka Sušila z 60. a 70. let 19. století (*Evangelium svatého Matouše, Evangelium svatého Lukáše a Listové sv. Pavla apoštola*). Podobně jako u předchozího výrazu heslo *neneobyčejný* neobsahuje žádný ze zkoumaných slovníků, slovo je však pětkrát zaznamenáno v Kartotéce novočeského lexikálního archivu. Je fundujícím slovem pro adverbium *neneobyčejně* (viz 4.1.2.3.).

Dalším excerpovaným adjektivem je *nenepříjemný* s 19 výskyty užití. První doklad podle naší databáze pochází z roku 1812, poslední z roku 1976. V druhém případě jde však o přímou citaci pasáže z 30. let 19. století. Odhlédneme-li od tohoto dokladu, je nejmladším zachycením v naší excerpici doklad z roku 1936, proto odhadujeme aktivní používání adjektivní podoby *nenepříjemný* zhruba po 120 let. V dlouhém časovém úseku však evidujeme pouze 19 textů s tímto výrazem. Nejméně třikrát slovo *nenepříjemný* ve svých beletristických překladech z cizích jazyků použil František Ladislav Čelakovský. Kartotéka novočeského lexikálního archivu zaznamenává výraz šestkrát na excerpčních listcích, slovníky ho ve svém hesláři postrádají. Z hlediska odvozených slov je slovo specifické tím, že ve slovotvorné čeledi nacházíme dva deriváty – adverbia *nenepříjemně* a *nenepříjemno* (viz 4.1.2.3.).

O jeden doklad méně, tedy 18, jsme našli u slova *neneznamý*. Nejstarší výskyt pochází z roku 1842, poslední podle databáze dokladů z roku 1983. Jde však o text Jana Amose Komenského, jehož první vydání datujeme o několik století dříve. Proto za skutečný nejmladší „aktivní“ výskyt slovesa *neneznamý* považujeme doklad z roku 1911. Lexikograficky heslo nezpracovává žádný z excerpovaných slovníků.

Doklad *nenerád* (s možnými dalšími rodovými koncovkami) formálně chápeme, podobně jako jeho kladnou podobu, jako přídavné jméno, které se často užívá ve funkci doplňku (*běhal rád*). Výraz jsme zachytili dvanáctkrát, přičemž záznamy pocházejí z období mezi 20. léty 19. a 20. léty 20. století. Ani toto slovo není přímo lexikograficky zpracováno, ale je čtyřikrát uvedeno v Kartotéce novočeského lexikálního archivu. Příbuzným excerpovaným slovem je *neneradostně* (viz 4.1.2.3.).

Pro adjektivum *nenesnadný* nalézáme 11 dokladů užití. V rámci naší analýzy je prvním slovem, pro které jsme zjistili výskyt i před 18. stoletím. Jde o text Jiljího Chládky *Počátkové opatrnosti pastýřské* z roku 1780. Doklad jsme našli na lístku v Kartotéce novočeského lexikálního archivu (text zde transkribujeme): *což nenesnadné bude tomu, jenž v umění estetickém dobře jest vycvičen, a sám tomu, což mluví, dokonale rozumí*, 1780. Vedle tohoto záznamu eviduje stejná kartotéka ještě další dva, a to z let 1837 a 1838. Několik dokladů zaznamenáváme v digitální knihovně *Kramerius* i pro 20. století, *nenesnadný* je tedy prozatím slovem s nejdelším časovým výskytem. Podobně jako *nenepříjemný* má slovo dvě slova příbuzná – adverbia *nenesnadno* a *nenesnadně* (viz 4.1.2.1., 4.1.2.2.). Pro obě z nich registrujeme více dokladů než pro adjektivum.

Jedenáct dokladů evidujeme také u slova *nenemožný*. Osm z nich spadá do 19. století (první užití zaznamenáváme pro rok 1804 v textu Antonína Jana Jungmanna *Úvod*

k babení). Kartotéka novočeského lexikálního archivu výraz obsahuje šestkrát, ve vztahu k celkovému počtu nalezených dokladů je tak ve srovnání s předchozími slovy s *nene-* patrný jistý nepoměr.

Pro ostatní nalezená adjektiva jsme našli méně než 10 dokladů. Protože je však počet jejich lemmat poměrně vysoký, neanalyzujeme podrobně každé z nich, ale zaměříme se jen na vybrané charakteristiky. Mnohá adjektiva jsou v naší excerpci doložena pouze u jednoho autora a často pouze jednou, jako hapax legomena (stále si však jsme vědomi možnosti dalších výskytů v textech nám nedostupných). Ve slovech s dvojí zápornou zřejmě našel zálibu František Sušil. V naší databázi dokladů se jeho výklady biblických textů objevují opakovaně. U čtyřech výrazů jím užitých nenacházíme výskyt u jiných autorů. Jde o slova *nenedrahný*, *neneplný*, *nenepravý* a *neneúmyslný* (každé o jednom výskytu). Stejný počet jinak nedoložených výrazů užívá Josef Jungmann. V jeho případě jde o tři ojedinělá slova užitá v překladech (*nenelahodný*, *neneumělý*, *neneviděný*) a jedno užití v poezii (*I dosaváde žíla každá tobě Nenečeská*, 1873). Pouze jeden z výrazů (*nenelahodný*) zahrnul do svého slovníku. Také František Ladislav Čelakovský ve svých textech použil čtyři výrazy, které jsme u jiných autorů nenalezli. Jednou se v jeho textech objevují adjektiva *nenemístný*, *nenepřázný* (v obou případech jde o doklady z jeho korespondence) a *nenetrudný* (v knize *Čtení o srovnávací mluvnici slovanské*). Dvakrát užil výraz *nenepříhodný*. Tři izolovaná slova s dvojí zápornou evidujeme u Františka Palackého. Dvakrát ve svých odborných textech napsal *nenejemný* (ačkoli nenalzáme jiné doklady pro toto slovo, Jungmann i Kott ho zařadili do svých slovníků), jednou pak *nenevážný*. Dalších 10 adjektiv registrujeme pouze u jednoho autora: *neneblahý* (J. K. Šlejhar), *nenelaskavý* (M. Tejřovský), *nenepřípadný* (E. Miřiovský), *neneslavný* (J. Dobrovský), *neneslovutný* (F. Šír), *nenestatný* (Š. Hněvkovský), *nenesvědomitý* (J. J. Řezníček), *nenevýmluvný* (J. Blahoslav), *nenevysoký* (V. K. Klicpera) a *neneškodný* (K. Vinařický).

U některých slov s jednotkami dokladů je překvapivý jejich výskyt ve slovnících. Tak například Jungmannův slovník uvádí heslo *nenejápný*, ke kterému jsme nenašli žádný doklad (ani samotný slovník neuvádí zdroj výrazu). Dále obsahuje heslo *nenejemný* (v našem materiálu 2 doklady), *nenelahodný* (1 doklad), *neneprospěšný* (2 doklady). Tři ze čtyř zmíněných hesel obsahuje i slovník Kottův. Je tu tak u slov s dvojí zápornou patrná závislost *Česko-německého slovníku zvláště grammaticko-fraseologického* na *Slovníku česko-německém*. Naopak zmíněné slovníky překvapivě neevidují slova, pro která jsme

excerpovali mnohem více dokladů (*nenepatrný, nenebezpečný, nenedůležitý, nenepříjemný*).

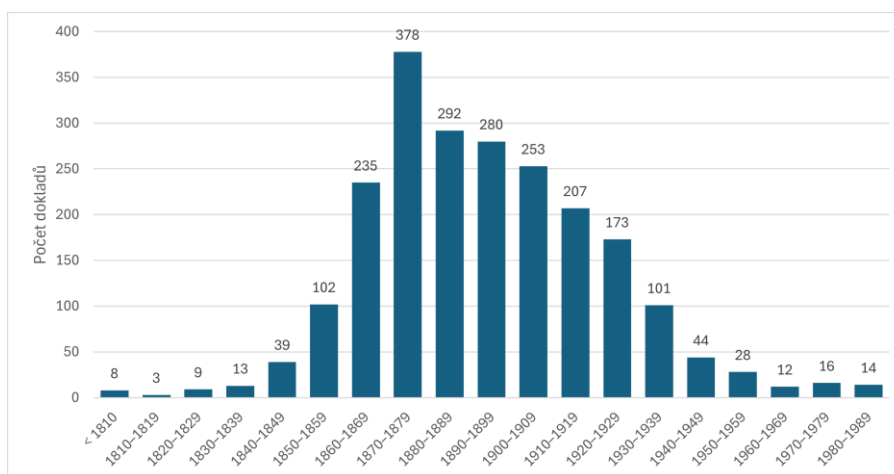
Zvláštní situace panuje u slova *neneslavný*, které je obsaženo v Jungmannově i Kottově slovníku a nalezneme ho i v Dobrovského slovníku *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*, ale doklad jeho konkrétního užití jsme jinde nenalezli (Kott jen odkazuje na J. Dobrovského).

Specifické postavení v našem subkorpusu adjektiv zaujímá dále *nenevýmluvný*. Doklad jeho užití pochází z roku 1565 a autorem je Jan Blahoslav. Jde o jediný doklad užití slova.

Nejmladším užitím adjektiva s dvojí záporkou je doklad z roku 2005. Nalezli jsme ho v korpusu KSP, jde o text *Malý množství*, spadající do poezie (a tedy grafický záznam může být dán také estetickým záměrem a básnickou licencí): *ty mlčíš já křičím okolo tvýho krku moje ruce trochu škrábeš trochu padáš potkaly se úseky našich dlaní propadli jsme se do nenevinného snění*, 2005.

Ostatní zachycená adjektiva s *nene-* uvedeme již pouze výčtem, v naší databázi dokladů se objevují s příslušným kontextem a metadaty: *nenečetný, nenedůmyslný, nenedůstojný, nenehezky, nenehodný, nenelibý, nenemilý, nenepotřebný, nenepovědomý, nenepracný, nenesličný, nenešťastný, neneštedrý, neneučený, nenevhodný, nenevítaný, nenevtipný a neneznámý*.

Na závěr uvádíme chronologický přehled všech dokladů adjektiv (kromě slovních tvarů *nenepatrné, nenepodobné, nenebezpečné*, kvůli výše uvedenému důvodu). Celkem bylo u adjektiv zachyceno 58 lemmat, 2 207 dokladů. Blíže analyzováno jich pak bylo 590. Největší koncentraci adjektiv s *nene-* zaznamenáváme pro 70. léta 19. století. Pro druhou polovinu 20. století evidujeme jen pár desítek dokladů.

Graf 4: Výskyt všech excerpaných adjektiv v čase

4.1.2. Adverbia

Adverbia jsou v psaných textech třetím nejčastěji zastoupeným slovním druhem s dvojí negací *nene-*. Počet jejich lemmat je 27. Celkem jsme vyexcerpovali 178 dokladů. Nejdříve představíme dvě nejčastější adverbia, jejichž doklady přesahují 35 výskytů, následně méně frekventované lexémy.

4.1.2.1. *Nenesnadně*

Nejfrekventovanějším adverbium v naší databázi dokladů je *nenesnadně*. Nalezli jsme 51 užití tohoto slova v psaných textech. První záznam evidujeme pomocí Kartotéky novočeského lexikálního archivu k roku 1780, jde o (stejně jako u adjektiva *nenesnadný*) text Jiljího Chládky *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Dva další doklady nacházíme v *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny*, můžeme tedy předpokládat užití slova v ještě dřívějších dobách. Databáze však neudává roky výskytu (jen zkratku pramene: PlácŽid). Poslední nalezený záznam pochází z roku 1921.

Kartotéka novočeského lexikálního archivu adverbium zachycuje jedenáctkrát na lístkových výpiscích, do PSJČ ho však autoři slovníku nezařadili. Heslo *nenesnadně* obsahuje slovník Kottův, respektive eviduje záhlaví příslušného hesla jako *nenesnadno/nenesnadně*. V rámci typů textů převažuje u tohoto výrazu užití v odborné literatuře.

4.1.2.2. *Nenesnadno*

Pro adverbium *nenesnadno* nacházíme 36 dokladů. První užití evidujeme u Jana Amose Komenského roku 1662. Doklad pochází z prózy *Labyrint světa a ráj srdce* a zní takto: *rozuměje já tedy, že tu i bez hvězd hádati nenesnadno, kdež uhodnouti pochvalu, chybiti výmluvu má, za marnost sem položil déle se s tím meškati*. Naopak nejmladší doklad pochází z textu Františka Michálky Bartoše z roku 1932.

Kartotéka novočeského lexikálního archivu zaznamenává slovo třikrát na lístku. Jak již bylo zmíněno, Kott heslo obsahuje v rámci hnízdování spolu s *nenesnadně*. Na rozdíl od předchozího adverbium výraz zaznamenává i Jungmannův slovník. Jde o jediné adverbium, které je lexikograficky zpracováno alespoň v jednom z excerpovaných slovníků. Slovo je kromě předchozího adverbium spojeno v rámci čeledi s adjektivem *nenesnadný* (viz 4.1.1.4.).

4.1.2.3. *Ostatní adverbia*

Pro časové adverbium *nenečasto* evidujeme 20 dokladů užití v rozmezí let 1821 a 1872. Oproti většině ostatních výrazů má tedy kratší dobu doložení. Již zmíněný František Sušil použil ve svých biblických výkladech tento výraz nejméně sedmkrát. V Kartotéce novočeského lexikálního archivu je slovo uvedeno dvanáctkrát na lístkových výpiscích, přesto ve slovníku (ani v žádném jiném) nejde o samostatné heslo. Pro příbuzné adjektivum *nenečastý* (viz 4.1.1.4.) jsme našli pouze dva doklady.

Nenevhodně je doloženo dvanáctkrát, přičemž polovina výskytů pochází z odborné literatury. Záznamy jsou datovány lety 1836–1928. Kartotéka novočeského lexikálního archivu slovo eviduje třikrát, do PSJČ však zařazeno nebylo. Ve slovtvorné čeledi je dále zaznamenáno adjektivum *nenevhodný* (viz 4.1.1.4), pro které evidujeme čtyři výskyty.

U všech dalších adverbií zaznamenáváme méně než 10 výskytů. Podobně jako u adjektiv i zde budou následující odstavce pojednávat pouze o vybraných charakteristikách excerpovaných výrazů.

Stejně jako adjektiva i některá adverbia s dvojí zápornkou *nene-* nalzáme jen u jednoho autora. Znovu zde zmiňujeme Františka Sušila, který ve svých textech minimálně jednou užil slova *nenedrahně* a *neneradostně*, v jiných zdrojích nedoložená. Podobným případem jsou dvě slova užitá Pavlem Josefem Šafaříkem, a to *nenelahodně* a *nenesvětle*. Ze zmiňovaného článku K. Paula víme, že Šafařík s oblibou obohacoval jazyk o nová slova (viz kapitola 2.3.2.5). Dvě podobně ojedinělá adverbia, pro která nenacházíme výskyt u jiných autorů, užil František Ladislav Čelakovský (jde o slova *nenelaskavě* a *nenelibě*), tři pak František Palacký (*nenepříjemno*, *nenespravedlivě* a *nenešťastně*). Dále evidujeme užití výlučně u jednoho autora u dalších tří adverbií: *nenehodně* (J. A. Komenský), *nenemoudře* (H. J. Mejsnar) a *nenerozumně* (Karel st. ze Žerotína).

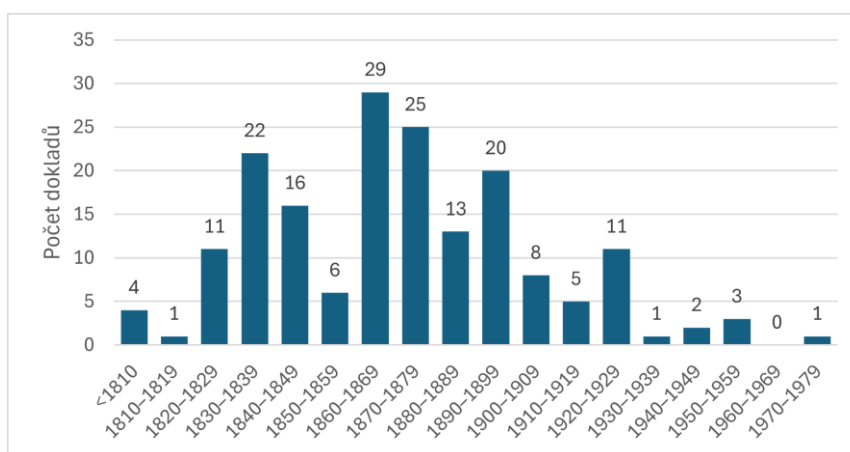
Nejstarší i nejmladší doklad adverbia s *nene-*, pro který jsme při excerpaci zjistili přesný rok, je zmiňované *nenesnadno*, které tak má největší časové rozpětí v rámci všech excerpovaných adverbií.

Dvě adverbia činí v naší analýze potíže. Jde o výrazy *nenepatrně* a *nenepodobně*. Protože vyhledávání v digitální knihovně *Kramérius* nerozlišuje mezi literami <ě> a <é> a obě slova se ve svých adjektivních podobách vyskytují ve stovkách dokladů, nemohli jsme bez manuálního ověřování každého dokladu určit, zda jde o adverbium, či adjektivum. U těchto slov je tak vyhledávání v knihovně *Kramérius* nespolehlivým

nástrojem, a proto uvedeme jen počty dokladů z ostatních excerpovaných zdrojů. Pomocí nich jsme zjistili u *nenepatrně* 6 výskytů, u *nenepodobně* 2 výskyty. Je však velmi pravděpodobné, že tato slova byla v psaných textech užita vícekrát.

Dále uvedeme výčtem všechna zbývající zjištěná adverbia s *nene-*: *nenejasně*, *neneobyčejně*, *nenepřávně*, *nenepříhodně*, *nenepříjemně*, *nenepřípadně*, *nenesličně*, *neneslušně* a *nenevtipně*. Podrobnější údaje k doložení jsou dostupné v databázi dokladů.

Na závěr této kapitoly přidáme ještě graf 5 znázorňující chronologicky doložení všech 178 excerpovaných adverbíí. V případě adverbíí *nenepatrně* a *nenepodobně* je ovšem nutno mít na paměti, že dostupné nástroje vyhledávání v databázi *Kramérius* nám neumožnily efektivně rozlišovat adjektiva od adverbíí, tudíž v grafu jsou zachyceny jen doklady z jiných zdrojů.

Graf 5: Výskyt všech excerpovaných adverbíí v čase

4.1.3. Slovesa

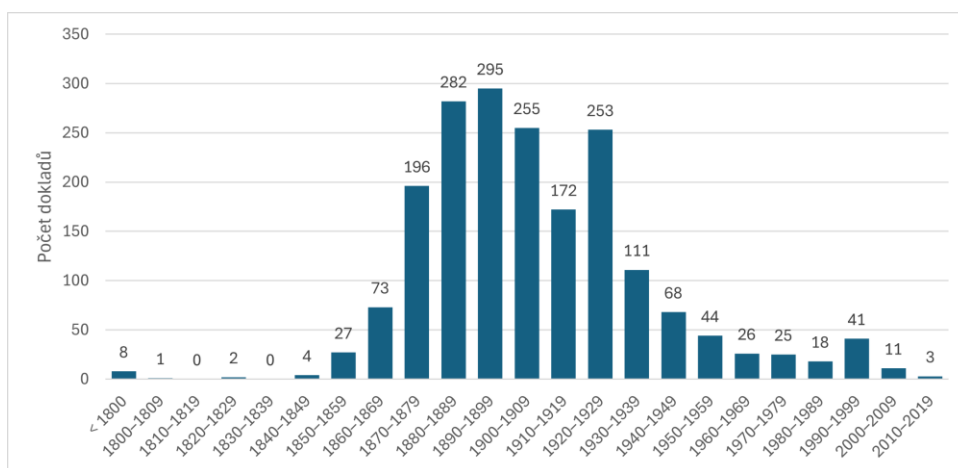
Dvojitá negace *nene-* se co do počtu dokladů objevovala nejčastěji u sloves. Dohromady jsme zaznamenali 2 461 slovesných výskytů, počet zjištěných lemmat je však jen 12. Slovesa s dvojitou negací si ponechávají gramatické a (kromě negovanosti) i syntaktické vlastnosti tvaru s jednou negací – ve starší době dodržují, alespoň jako potenciální, genitiv záporový, srov. *i toho se nenedostane* (Komenský, doklad z přetisku spisu *Unum necessarium*, 1881); *Aby se čtenáři nebo řečníku nenedostalo dechu, ať nevydechuje vzduchu, když toho není třeba*, 1912; *někteří klienti kvapně si kupovali do zásoby, v obavě, aby se vodky později nenedostalo*, 1905; ale na druhé straně např. *lampička jedna nebude se jim nenedostávat, dovoluju milostivě, by místo ní prozatím obyčejné, olejem naplněné sklenice užili* (Ladislav Klíma: *Velký román*, tisk z r. 1996). Podobně u slovesa *nenenávidět(i)* je doložen jak genitiv záporový, tak akuzativ, srov. *Musíme ovšem přiznat, že v Rusku je těžké, nenenávidět reakcionářů osobně* (Masaryk,

1923); *nic nenenávidět, ale vše milovat nebo vše litovat*, 1902. Nesystematické dodržování genitivu záporového lze klást minimálně do 16. století, srov. *jíž křivá domnění nenečistí, neb nemyslí zlého* (Hus, tisk z roku 1545).

4.1.3.1. *Nenedostávat(i) se*

Pro sloveso *nenedostávat(i) se* evidujeme celkem 1 915 výskytů v dostupných psaných textech, což z tohoto slovesa činí nejčastější slovo s dvojí zápornou vůbec. Upozorňujeme, že se některé texty pravděpodobně objevují vícekrát, a to v různých letech jako reedice. Pro účely práce jsme podrobněji analyzovali 128 dokladů, a to v podobě náhodně zvoleného vzorku (analyzované doklady včetně metadat jsou shromážděny v naší excerpci v programu Excel). Tři z excerpovaných dokladů jsou označeny v *Interní textové bance* jako nespolehlivé. Ve všech třech případech jde o text napsaný Janem Amosem Komenským.

Nejstarší zjištěný doklad užití slova shledáváme v Bibli boskovické, která spadá zřejmě do desátých let 15. století. O verši, kde se sloveso nachází, bude pojednáno v kapitole 4.2. Nejmladší výskyt podoby s dvojí negací zaznamenáváme pro rok 2013. Výskytů ve 21. století je však velmi málo. Na rozdíl od dosavadních analyzovaných slov má *nenedostávat(i) se* zastoupení v diachronních korpusech před 19. stoletím. Jedná se o slovo, které má ze všech excerpovaných největší časové rozpětí. Znázornění všech 1 915 výskytů slovesa *nenedostávat(i) se* v čase dokládá následující graf 6.

Graf 6: Výskyt slovesa *nenedostávat(i) se* v excerpovaných textech v čase

Heslo *nenedostávat(i) se* je zpracováno v celkem čtyřech lexikografických zdrojích. Jde o slovník Jungmannův, Kottův, Palkovičův a PSJČ, přičemž Kartotéka novočeského lexikálního archivu obsahuje jedenáct lístkových výpisků.

Doklady užití tohoto výrazu se často vyskytují ve spojení s tvary záporného zájmena *ničeho* či záporným adverbium *nikdy* (*jsme zatím v Obrubci, kdež navrhuju krátkou siestu v hostinci, poněvadž se mi žízně nikdy nenedostává*, 1909; *na noc postýlku vždy čistou, pod peřinkou v zimě dobře se vám spává, ničeho se nikde vám nenedostává*, 1871). Další ilustrativní doklady užití tvaru *nenedostávat(i)*: *Většina, více než 3/4, půdy rakousko-uherské jest vysočinou; než nenedostává se i rozsáhlých nížin a širokých údolí*, 1878; *Ne-li v oboru jednom, tedy ve druhém; nebo v každém lze vyniknouti, nenedostávali se pevné vůle a odvahy*, 1896; *pokryto porůznu roztroušenými úlomky a troskami skalními a mohutnými ledovci; též nenedostává se lavin*, 1889; *i zdá se, že nikterak nenedostává se umění, průmyslu, správy a dohledu; takové království nemožno nikdy v žádném slova smyslu zváti chudým*, 1909.

Sloveso *nenedostávati(i)* se je používáno většinou v přítomku a přeteritu. V excerpovaných dokladech však nacházíme jedno užití ve futuru, u slovesných tvarů v rámci jedné věty je přitom doložena negace pomocí *ne-* celkem dokonce třikrát: *lampička jedna nebude se jim nenedostávat, dovoluju milostivě, by místo ní prozatím obyčejné, olejem naplněné sklenice užili*, 1996. Nejčastějším slovesným způsobem je indikativ. Evidujeme však také užití v imperativu: *působnost kněze spojena bud' s potřebnou horlivostí a energií, již se však nenedostávej mírnosti a tichosti*, 1903; a rovněž v kondicionálu: *Kdybych to dovedl, vůle by se nenedostávalo, vydával bych se sebe tak líbezný a okouzlující chvalozpěv*, 1885.

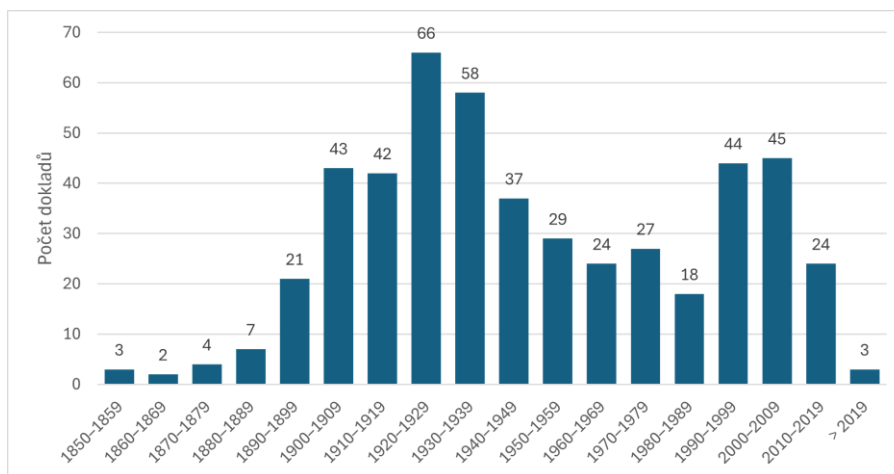
V naší excerpční bázi se nacházejí i případy dvojí negace *nene-* u vidového protějšku výše zmíněného slovesa, tedy *nenedostat(i) se*, pro které evidujeme 10 dokladů, např. *Práce nikdy nenedostane se těm, kteří ji do pravdy hledají*, 1889. O vysokém zastoupení této vidové dvojce v dobovém úzu se zmínil Josef Zubatý (viz kapitola 3.3.2.2.).

4.1.3.2. *Nenenávidět(i)*

Sloveso *nenenávidět(i)* se od ostatních zkoumaných sloves liší. Nezáporná podoba *návidět(i)* je našemu současnému jazyku sice cizí, v dřívějších staletích však byla užívána běžně, proto je v této práci sloveso *nenenávidět(i)* zahrnuto. *Návidět(i)* zaznamenáváme v *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* z Rosova slovníku, heslo *náviděti* obsahuje také slovník Jungmannův, PSJČ, a dokonce ještě i SSJČ (s doklady pocházejícími z 19. století). Předpokládáme tedy, že povědomí o kladné podobě slovesa žilo minimálně do druhé poloviny 20. století.

Výraz *nenenávidět(i)* je jedním z analyzovaných slov, pro které jsme pro vysoký počet dokladů omezili excerpci. Z celkových 497 dokladů jsme excerpovali pro podrobnější rozbor náhodných 132 dokladů. Roky výskytů jsme znovu zaznamenali u všech dokladů, přičemž je znovu nutné mít na paměti, že se některé texty mohou v reediciích objevovat vícekrát.

Podle očekávání jde z excerpovaných sloves s *nene-* o slovo s největším zastoupením ve 21. století. Jak bylo řečeno výše, jazyk se dvojí záporce aglutinované ke slovesnému tvaru postupně začal vyhýbat. Protože však sloveso *návidět(i)* již zaniklo, je *nenávidět(i)* chápáno jako pozitivní tvar slova, a pro mluvčí je tak přirozenější pro vyjádření jeho negativní podoby přidat záporku *ne-*. Při hodnocení slova si jsme vědomi jisté odlišnosti vzhledem k ostatním slovům s *nene-*. Autoři textů s výrazem *nenenávidět(i)* někdy explicitně komentují jeho podobu, např. *Tedy nevyšlýchat, neobviňovat, nevyčítat. A je to hrozné slovo, ale taky nenenávidět. Protože od žárlivosti je to k nenávisti jen krůček*, 2021. Sloveso *nenenávidět(i)* evidujeme i v současnosti, do 21. století spadá 72 dokladů. Naopak nejstarší náš záznam pochází z roku 1851. Užívání slova v čase dokládáme v následujícím grafu 7, který obsahuje všech 497 nalezených dokladů.

Graf 7: Výskyt slovesa *nenenávidět(i)* v excerpovaných textech v čase

Pro sloveso *nenenávidět(i)* jsme jako pro jediné našli jeho užití také v pasivu: *chce být neurčitelný, nezařaditelný, nemilován, nenenáviděn; zkrátka vyřazen ze všech volností, ze všech mravů*, 1930. Několik desítek dokladů je užitó v přítentú a přítentú, ve futuru se sloveso v naší excerpci neobjevuje. Většinou je vyjádřeno indikativem, evidujeme však i jeho užití v kondicionálu (*Ale zřejmého nepřítel, třeba bych jej*

nenenáviděl a nepronásledoval, nesmím nechati na svobodě, 1851) a imperativu (*Jsem Mahulena... Král je můj otec... ó Radúze, nenenávid' jej příliš... můžeš-li!*, 1961).

Výraz nezaznamenává jako samostatné heslo žádný slovník. Pravděpodobný důvod absence hesla ve slovnících z 19. století naznačuje graf 7 výše: slovo se, zdá se, užívalo zejména v 1. polovině 20. století. *Nenenávidět(i)* však nezaznamenávají ani nejdůležitější výkladové slovníky 20. století (PSJČ, SSJČ, SSČ).

Vzhledem k vysokému počtu dokladů můžeme bezpečně říct, že se v naší analýze nepotvrdila domněnka Josefa Zubatého, podle kterého v jazyce tvar *nenenávidět(i)* nenalézáme (viz 2.3.2.4).

Jako slovo fundované od tohoto slovesa zaznamenáváme substantivum *nenenávidění* (viz 4.1.4), pro které jsme zjistili jeden doklad užití.

4.1.3.3. *Nenelíbit(i) se*

Třetím nejužívanějším slovesem s *nene-* ve zkoumaných psaných textech je *nenelíbit(i) se*. Nalezli jsme pro něj 34 dokladů. Nejstarší pochází z roku 1851 a nejmladší z roku 1962.

Znovu je sloveso nejčastěji doloženo v přítomnosti (např. *A v tom se dnes vyznávám šťastnější než kdykoliv, že se v ničem ani sám sobě nenelíbím*, 1959) a minulosti (např. *tato surovost se jim nenelíbila, především ve zpovědnici, kdež rády cítily tuto železnou ruku sklesnouti na svou šíji*, 1895). Pro užití ve budoucnosti nenalézáme žádný doklad. Kromě indikativu evidujeme poměrně početné zastoupení kondicionálu: *aby se počínání naše Jeho Velebnosti nenelíbilo, aby nám pomáhal laskavě a daroval žádoucího prospěchu*, 1861.

Nejméně pětkrát použil toto sloveso ve svých textech Tomáš Štítný ze Štítného. Čtyřikrát jde o knihu *Thómy z Štítného Knihy naučení křesťanského* (vydání z roku 1873), jednou výraz nacházíme v díle *Tomáše ze Štítného Knižky šestery o obecných věcech křesťanských* (vydání z roku 1852). Protože autor knih žil ve 14. a na počátku 15. století, lze předpokládat použití slova *nenelíbit(i) se* již v těchto dobách.

Kartotéka novočeského lexikálního archivu slovo zaznamenává na jednom lístkovém výpisku. Jungmannův slovník výraz také eviduje, ne však jako samostatné heslo, ale jako příklad dvojí negace u hesla *nene-*.

V rámci slovtvorné čeledi je slovo spojeno s adjektivem *nenelibý* (viz 4.1.1.4.) a adverbiem *nenelibě* (viz 4.1.2.3.).

4.1.3.4. Ostatní slovesa

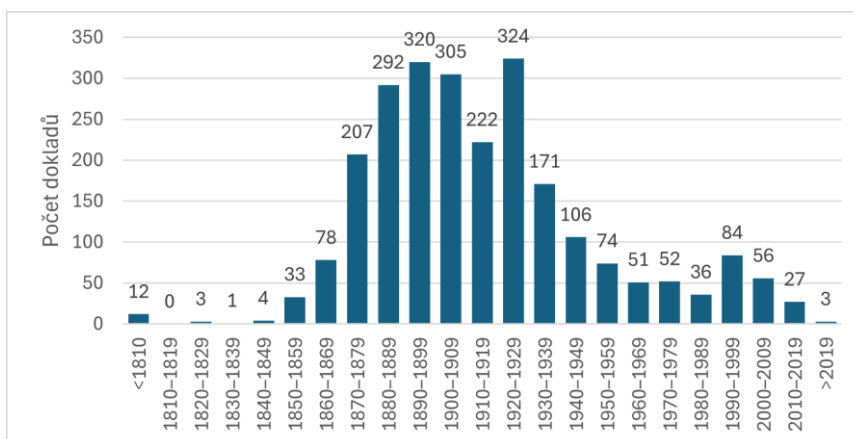
Pro všechna ostatní excerpovaná slovesa jsme našli méně než 12 dokladů, proto se v následujících odstavcích znovu zaměříme jen na vybrané charakteristiky některých z nich a všechna ostatní uvedeme prostým výčtem s příkladem.

V databázi dokladů se vyskytují tři slovesa, která jsou zaznamenána pouze slovníky. Konkrétní doklad užití jsme pro ně nenašli. Zaprvé jde o heslo *nenedostavět(i)*, které se nachází v Kottově slovníku a ke kterému autor přidává poznámku ‚úzus‘. Dále evidujeme sloveso *nenedostavit(i)*, které nalzáme ve slovníku Jungmannově. Také pro výraz *nenepoznávat(i)*, které zaznamenává Dobrovský ve svém slovníku, nenacházíme konkrétní doklady užití.

Dále se v databázi objevují tři slovesa, která jsou užitá pouze jednou a jedním autorem. Jedná se o *nenesadnit(i) se*, užitá Janem Amosem Komenským. Doklad zaznamenává u příslušného hesla Jungmannův slovník (*nikdy bůh o ceremonie s lidem svým se nenesadnil*, z díla *Praxis pietatis*, bez uvedení roku vydání). Dále jde o sloveso *neneslíbit(i)*, které evidujeme ve *Staročeské textové bance* ze spisu *Řeči nedělní a sváteční* Tomáše Štítného ze Štítného (*kdyby tě král zemský neb jiný někto znamenitý k svým hodóm pozval, snažil by se, aby rúchem toho očima se neneslíbil, ješto jest tě pozval*, opis z doby okolo roku 1500). Pro výraz *nenečistit(i)* nalzáme jeden doklad v díle Jana Husa (*jíž křivá domnění nenečistí, neb nemyslí zlého*, 1545).

Ostatními zachycenými slovesy s dvojí záporkou byla *nenedbat(i)* (*A tak die svatý Řehoř: Svým vzvoleným učinil Hospodin na tomto světě příkrú cestu, aby nenetbali zapomniec se, co jest rozkoší v jich kraji, v němž dojdúce viec mají býti*, opis okolo roku 1500) a *nenevražtit(i)* (*Pohnutý tím císař obrátiv se ke svým věrným promluvil ta pamatná slova: „Prosím Vás páni moji! nenevražte na Poláky, oniť jsou naši bratři. To zbouření způsobili jen někteří zlomyselní*, 1832).

Na závěr kapitoly uvádíme graf 8 znázorňující chronologické rozložení všech 2 461 dokladů sloves s dvojí záporkou. Upozorňujeme, že většina dokladů spadajících do 21. století je pro sloveso *nenenávidět(i)* (které je, na rozdíl od ostatních, používáno dodnes). Pro sloveso *nenedostávat(i) se* jsou zaznamenány všechny roky dokladů, bez ohledu na výskyty stejných textů v různých vydáních. Sloveso *nenechat(i)* jsme, vzhledem k tomu, že sloveso *cháti* je doloženo jen ve starší době než *náviděti*, a vzhledem k očekávanému vysokému počtu případných dokladů do našeho bádání nezahrnuli.

Graf 8: Výskyt všech excerpovaných sloves v čase

4.1.4. Substantiva

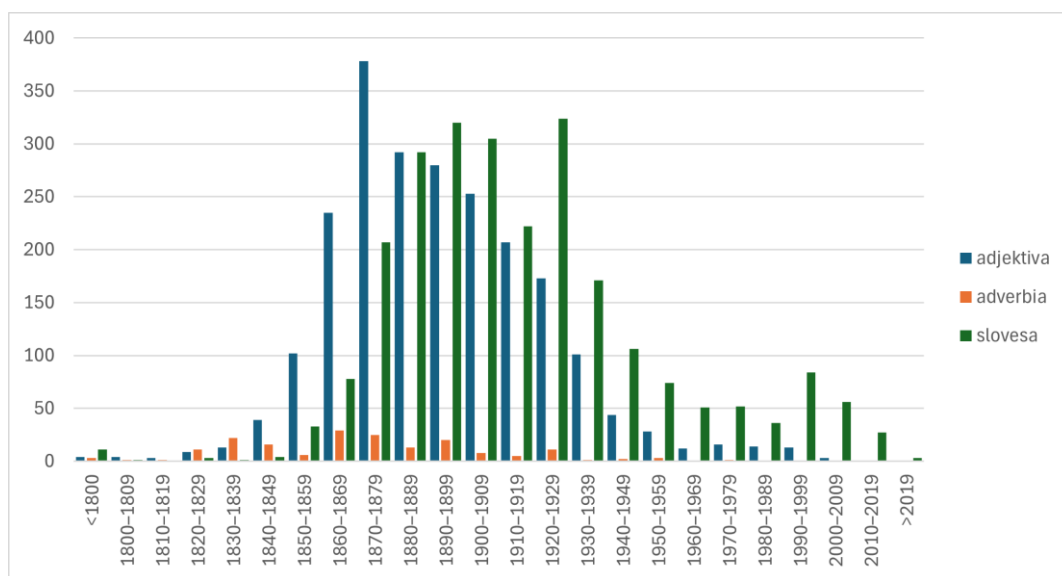
Ojedinele nacházíme dvojí negaci *nene-* také u substantiv. Jde o pět lemmat, přičemž pro čtyři z nich zaznamenáváme pouze jeden doklad.

Výraz *nenebezpečí* se v excerpovaných materiálech objevuje třikrát, a to v letech 1874, 1883 a 1970. Poslední doklad pochází z časopisu *Listy*. Jde o užití výrazu v rámci fráze, mluvčí použil bezprostředně za sebou dvě stejná slova, přičemž ke druhému přidal zápornku *ne-* (*mezitím se ředitelka zachovala jako hrdinka, nebezpečí nenebezpečí, vyběhla ven ve chvíli, kdy mě strkali do kočárku*, 1970). Doklad svědčí spíše o produktivnosti těchto známých kladně připouštěcích konstrukcí *A – non-A* než o syntagmaticky nezávislé existenci lexému *nenebezpečí*.

Dále nalzáme v Kartotéce novočeského lexikálního archivu slovo *nenedůtklivost*, které použil Jaroslav Goll v časopise *Athenaeum* (*podal důkaz dostatečné trpělivosti a nenedůtklivosti*, 1887). *Nenenávidění*, substantivum odvozené od již analyzovaného slovesa, evidujeme v jednom z cestopisů Jana Kollára (*Cyrl a Method pro jejich nenenávidění a nepodmaňování žádného národu*, 1843). Slovo *nenepřítel* zachycujeme v *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* v korespondenci V. Holického (*srdcečně rád toho mého nejmilejšího nenepřítele uhlídám*, 1672). A konečně substantivum *nenepravost* nacházíme jako heslo ve *Staročeském slovníku* i v *Malém staročeském slovníku*.

4.1.5. Závěry

Na konci kapitoly přidáváme graf 9 znázorňující výskyt všech 4 862 excerpovaných dokladů v čase. Do grafu jsme nezařadili substantivní doklady, a to v důsledku jejich velmi nízkého počtu. Je třeba mít na paměti, že u pěti nejfrekventovanějších slov jsme nezohledňovali možné opakování stejných textů v různých letech vydání a že jsme neexcerovali všechny výskyty slov *nenepatrné*, *nenepatrně*, *nenepodobné*, *nenepodobně*, *nenebezpečné* a *nenebezpečně* z výše uvedených důvodů.

Graf 9: Výskyt všech excerpovaných dokladů v čase (kromě substantiv)

Na závěr kapitoly shrňme nejdůležitější poznatky:

1) Pro dvojitou negaci vyjadřovanou prostřednictvím zápornky *nene-* evidujeme výskyty mezi lety 1425 a 2022. Největší hustotu zaznamenáváme pro několik posledních desetiletí 19. a několik prvních desetiletí 20. století. Toto rozpětí však není možné generalizovat, naopak je nutné zohlednit absenci vhodných jazykovýchází pro excerpci dokladů ze starších období a novější konvenci netisknout dvojí zápornku dohromady se slovem v případech jako *byl ne nehodný*.

2) Nejčastějším slovním druhem s dvojí negací *nene-* jsou slovesa, a to především díky slovu *nedostávat(i) se*, které je nejfrekventovanějším slovem s dvojí zápornkou. Zvláštní postavení má sloveso *nenenávidět(i)*, které je bez první zápornky chápáno již jako pozitivní tvar a je používáno dodnes. Pro slovesa nacházíme oproti ostatním slovním druhům více dokladů starších než je 19. století. Typicky jsou slovesa s *nene-* užívána v přítomnu a přeteritu, užití ve futuru je vzácné. Ojedinelé je také použití pasiva.

Převažujícím slovesným způsobem je indikativ. Nalézáme však několik dokladů v kondicionálu a méně často i v imperativu.

3) Druhým nejčastějším slovním druhem jsou adjektiva, která mají nejvyšší počet lemmat, přičemž nejčastěji se objevuje výraz *nenepatrný*. U některých adjektiv evidujeme jejich užití kromě pozitivu také v komparativu, ojediněle i v superlativu. Naopak zeslabení kvality jsme nezachytili.

4) Dvojí zápor vyjádřený pomocí *nene-* se používal i u adverbii, často odvozených od adjektiv, a ojediněle u substantiv.

5) Celkový počet zjištěných slovtvorných čeledí je 74.

6) Pro několik negovaných slov jsme zjistili jejich užívání pouze jedním autorem.

7) Výskyt výrazů s *nene-* evidujeme u osmi slovníků. Ty často obsahují slova, pro která jsme našli jen minimum dokladů. Naopak ne vždy zaznamenávají ta, která se v naší databázi dokladů vyskytují ve značném množství.

8) Část výskytů byla zachycena v překladech z cizích jazyků – jistě ale nejde u dvojí negace jen o prostředek překladový.

4.2. Vývoj v biblickém překladu

V rámci biblických textů jsme pomocí databáze *Diabible* našli sedm veršů, kde se alespoň v jednom biblickém překladu nachází výraz s dvojí zápornkou *nene-* nebo vyjádření dvojí negace prostřednictvím typů *nikoli(v/věk) nepatrný* a *ne nepatrný* (blíže k těmto konkurenčním prostředkům viz 4.4.). Tyto verše jsme excerpovali ve 42 biblických překladech, přičemž jsme usilovali o zastoupení všech redakcí staročeského překladu a v jejich rámci i jednotlivých fází, např. mladší fáze první redakce. Prvním excerpovaným překladem je Truhlářův zlomek žaltáře (1. pol. 14. století), posledním pak Bible svatováclavská (1677).¹⁸ V naší databázi dokladů je pro výskyt zkoumaných typů dvojí negace v biblickém překladu vymezen samostatný list. V následujících odstavcích postupně komentujeme jednotlivé excerpované biblické verše.

Pro verš Ž 22,1 (23,1) evidujeme osm dokladů užití dvojitě zápornky *nene-*. První výskyt nacházíme v Bibli boskovické: „Hospodin zpravuje mě a nic mi se nenedostane.“¹⁹ Stejný typ negace na slovese zaznamenáváme v Bibli Bočkově (pol. 15. století), dalších osm pak soustavně pro pět překladů z 16. století (obě Severýnovy bible

¹⁸ Připomínáme, že v databázi *Kramerijs* se nachází doklady ze Sušilova překladu Nového zákona.

¹⁹ Veškeré doklady citujeme z databáze dokladů, kde jsou u nich uvedeny přesné bibliografické údaje. V práci citujeme jen doklad spolu s daným biblickým překladem a případně rokem.

/1529, 1537/, Bible norimberská 1540, Bible Netolického 1549, Bible Melantrichova ve všech vydáních 1556/57, 1560/61, 1570, 1577). Od Bible kralické šestidílné (třetí díl z roku 1582) záporku *nene-* nenalzáme. Na různost znění verše již upozorňovala Voleková et al. v kritické edici *První tištěný žaltář* (viz kapitola 2.3.2.6).

Tři doklady *nene-* se objevují ve verši Ž 35,5 (36,5), taktéž komentovaném Volekovou et al. (2023). První u Bible boskovické se zněním: „Nepravost myslil na svém loži, stál jest při každé cestě nedobré, a zlosti jest nenenáviděl.“ Stejný překlad se nachází u dvou biblí z poloviny 15. století: Bočkově a Mikulovské.

Verš Ž 138,1 (139,1) skýtá dva doklady užití zkoumaného typu záporu. První u Bible boskovické, kde je v rukopise <nenenawidiel>. Bible boskovická tedy obsahuje dvojí záporku ve všech třech verších žaltáře, kde je užití *nene-* doloženo. V Ž 138,1 se stejný typ negace v rámci tohoto verše objevuje u Bible mikulovské (pol. 15. století).

Dvojitá negace je dobře doložena také v novozákonním verši Mt 2,6. Ve všech verzích se objevuje typ *nikoli(v/věk) ne-*.²⁰ Pro ilustraci uvádíme doklad z Bible pražské (1488): „A ty, Betléme, země Judova, nikoli nejsi menšie mezi kniežaty judskými, nebť z tebe vyjde vuodce, jenž bude zpravovati lid muoj izrahelský.“ V nejstarších překladech je místo tvaru *nikoli* užití *nikakž/nikakež*, dvojitá *nene-* se však nevyskytuje.

Dvakrát se dvojitá negace objevuje ve verši Mt 2,34. Znovu jde o typ *nikoli(v/věk) ne-*, tentokrát v Novém zákoně muzejním mladším (1485): „Ale jáť vám pravím, nikoli nepřisáhajte. Ani skrze nebe, nebo stolice boží jest“ a v Novém zákoně z roku 1518. Ostatní excerpované překlady uvádí znění bez užití dvojitá negace. Pro příklad uvádíme znění první Bible Severýnovy (1529): „Ale jáť pravím vám nepřisahati ovšem, ani skrze nebe, neb stolice boží jest.“

Vydání Bible kralické z roku 1613 je jediným zkoumaným biblickým překladem, kde se objevuje záporka *nene-* ve verši Mt 25,9: „I odpověděly ty opatrné, řkouce: »Aby se snad nám i vám nenedostalo, jděte raději k prodavačům a kupte sobě.«“ Deset dalších překladů uvádí verzi s typem *nikoli(v/věk) ne-* (negační částice a záporka nenásledují bezprostředně po sobě), přičemž jsou rozprostřeny po různá časová období a nenásledují chronologicky za sebou. Pro ilustraci uvádíme znění z Bible litoměřické (1429): „A odpověděchu múdré řkúce: »Ne aby snad nedostalo se nám i vám, jděte radše k prodávajícím a kupte sobě.«“ Ostatní excerpované překlady uvádí verš s užitím

²⁰ U překladu Nového zákona z roku 1422 nemůžeme pro špatnou čitelnost s jistotou tvrdit užití tohoto typu dvojitá negace. Vzhledem k jejímu uplatnění ve všech ostatních excerpovaných textech však pokládáme za velmi pravděpodobné, že se objevuje i u tohoto překladu.

jednoduché negace – příklad z Bible kralické šestidílné (Nový zákon z let 1593/94): „I odpověděly opatrné, řkouce: »Bojíme se, že by se snad nám i vám nedostalo, jděte raději k prodavačům a kupte sobě«“. Komenský v *Manualníku* už dvojitou negaci v Mt 25,9 odstranil (*snad by se nám i vám nedostalo*), stejně tak ji neobsahuje ani první Hallská bible z roku 1722 (*aby se snad nám i vám nedostalo*).

Posledním veršem, kde evidujeme užití zkoumaného typu dvojitě negace, je L 14,26. U něj zaznamenáváme nesoustavné užití *nene-* v pěti biblických překladech z první poloviny 15. století (jde o Bibli drážďanskou asi z 2. pol. 60. let 14. století, Bibli olomouckou z roku 1417, Nový zákon z roku 1422, Bibli padeřovskou z let 1432–1435²¹ a Bibli mikulovskou pol. 15. století). Později se k tomuto typu vrací Nový zákon z roku 1525: „»Ač kdo přichází ke mně a nenenávidí otce svého i mateře i ženy i synuov i bratří i sestr, ještě pak i duše své, nemuž býti mým učedníkem.«“ Ostatní zkoumané překlady uvádí podobu s jednou zápornkou *nenávidět*, nebo spojení *nemít v nenávisti*.

Na závěr kapitoly o vývoji dvojitě negace *nene-* v biblickém překladu uvedme nejdůležitější poznatky:

1) Dvojitá negace se ve formě zápornky *nene-* vyskytovala v různých biblických překladech ze staročeského a raněnovověkého období. Dohromady pro ni zaznamenáváme 20 výskytů v rámci pěti biblických veršů. Nejstarší evidujeme pro Bibli drážďanskou (2. pol. 60. let 14. století), nejmladší pro Bibli kralickou (1613).

2) Tento typ dvojitě negace není v biblickém překladu časově konzistentní.

3) Žádný ze zkoumaných biblických překladů neužívá dvojitou negaci *nene-* (či její konkurenční prostředky) ve všech sedmi excerpovaných verších.

4) Typ dvojitě negace *nikoli(v/věk) ne-* je v biblických překladech častější než typ *nene-*. Evidujeme pro něj 46 výskytů v rámci třech veršů.

5) Jediným konzistentním excerpovaným veršem z hlediska dvojitě negace je Mt 2,6. Ve všech zkoumaných překladech ovšem obsahuje typ *nikoli(v/věk) ne-*.

4.3. Otázka významu

V této kapitole se zabýváme sémantikou slov s dvojí negací *nene-*. Pokusíme se odpovědět na otázku, zda jde o kontradickou dvojí negaci, a tedy by výrazy s *nene-* vyjadřovaly prostý klad, nebo zda je možná jiná interpretace (negace kontrární, případně

²¹ V tomto překladu narážíme na sloveso *nenenáviděti*, přičemž původně byl písařem zapsán jednoduchý záporný tvar *nenáviděti*, druhé *ne-* připsala jiná ruka.

intenzifikace). Nabízí se nám možnost posunuté dvojí negace za pomoci jiných doprovodných prostředků.

Součástí naší práce jsou i excerpcce z lexikografických děl, proto se zabýváme dále otázkou, zda jsou slovníky ve výkladu významů konkrétních slov s *nene-* jednotné. Také nás zajímá, zda se jejich výklad shoduje s významy našich dokladů. Pro analýzu významu je nutný minimálně bezprostřední kontext jednotlivých slov. K tomu slouží druhý sloupec v naší databázi dokladů, kam jsme zaznamenávali věty, ve kterých se výraz s *nene-* objevuje. Při výkladu významu ovšem často narážíme na problém subjektivní interpretace. Nelze vždy zjistit, co chtěli autoři textů při užití těchto slov skutečně vyjádřit, a tak je naše výsledky nutné interpretovat jen jako pravděpodobné či možné.

4.3.1. Adjektiva

V mnoha případech lze adjektivum s *nene-* nahradit nezáporným tvarem slova (*vydává ze sebe řev nenepodobný řvaní zubřímu*, 1880; *přece však máme nemálo otců východních i z doby pozdější, kteří nenejasně osvědčují nauku církve*, 1881; *kysličník dusný není nenebezpečný*, 1929). Domníváme se však, že autor měl svůj důvod, proč dvojí negaci užít. Podle některých excerpovaných dokladů se zdá, že autoři textů často chtějí slovo zdůraznit, a proto kladou negovaný tvar až na konec (*ostatní obilné traviny jsou ještě méně známy, mají však v jistých zemích úkol nenedůležitý*, 1871; ve větě se tak může objevit i trojí negace: *kdo nasazuje tento tón, není nenebezpečný*, 1928). V několika případech je slovo navíc zdůrazněno předcházejícím příslovečným určením míry (*dali sem Hercena, Černyševského i krotkého Plechanova, který je příliš nenebezpečný*, 1936).

Ve většině excerpovaných dokladů lze bez potíží adjektivní tvar s dvojí záporkou zaměnit za litotesový tvar *nikoli(v/věk) ne-* (případně *ne ne-*). Předpokládáme, že význam vět se pak nemění (*výklad také Meringerem připomenutý, že Sarg je přejato z praslovanského *sorka — výklad nenemožný, avšak po mém zdání pravdě nepříliš podobný*, 1907; *měly zvláštní zápach po pokoji, který šel na severní stranu, nenepříjemný, ale charakteristický*, 1899). Proto se zdá pravděpodobné, že dvojí negace *nene-* byla ještě v první polovině 20. století chápána jako způsob vyjádření litotesu a postupem času se stejné vyjádření změnilo na *nikoli(v/věk) ne-* (*ne ne-*), šlo by tedy jen o problém pravopisný, přičemž se tvary s *nene-* přestávaly chápat jako lexikalizované. Konkurenci *nene-* s *ne ne-* a *nikoli(v/věk) ne-* se blíže věnujeme v kapitole 4.4.

Podle zkoumaných dokladů se domníváme, že zdvojená záporka *nene-* z hlediska antonymie značí kontradiktoričnost k negované formě. Tedy např. mezi slovy

nenedůležitý (s významem *důležitý*) a *nedůležitý* není prostor pro žádný přechodový člen (např. ‚středně důležitý‘).²²

Nemůžeme však vyloučit funkci dvojí zápornky *nene-* jako modifikující zdůraznění výrazu (*nenedůležitý* by neznamenal pouze ‚důležitý‘, ale také ‚velmi/dosti/zcela důležitý‘). Takto výrazy s *nene-* chápou některé excerpované slovníky (viz kapitola 4.3.5). Z námi excerpovaných kontextů nelze tuto funkci dvojí zápornky bezpečně potvrdit. Domníváme se, že ve většině dokladů lze výraz *nene-* chápat jako prostý klad i jako klad modifikovaný ve smyslu zdůraznění větší míry.

4.3.2. Adverbia

Ze sémantického hlediska přináší excerpovaná adverbia podobné výsledky jako adjektiva. Tvar s dvojí zápornkou lze nahradit kladnou podobou slova (*vlivem základního svého omylu, o němž hned bude řeč, dopouští se chyby nenesnadno poznatelné*, 1912; *také se nenečasto stávalo, že nabídky přestihly poptávky a tudy tržebníci přinuceni byli*, 1863). Považujeme za možné, podobně jako u adjektiv, že autoři užívají zdvojenou zápornku pro zvýraznění míry (tedy *nenečasto* by znamenalo *dosti/poměrně často*). V naprosté většině dokladů lze adverbium s *nene-* beze změny významu nahradit litotesovým typem *nikoli(v/věk) ne-* (*ne ne-*), např. *pročež neneslušně zní kanón církevního práva, že papež může oklamán býti a klamati, zapomenouti a chybiti*, 1860.

4.3.3. Slovesa

Rovněž u většiny sloves lze jejich podobu s dvojí negací *nene-* změnit na jednoduchý tvar (*miloval jsem Vás, a Vaše oči pravily mi, že bych měl štěstí, Vám se nenelíbili*, 1868; *mohu všechno, k čemu mi se nenedostává sil, ústrojův a příležitosti volných*, 1891). Výjimkou je sloveso *nenávidět*, které v této podobě však chápeme jako kladné a o jehož zvláštním postavení jsme se již zmínili v předchozích kapitolách.

Ani u sloves nicméně nemůžeme vyloučit možnost posunutí významu o zdůraznění. Slovesa s *nene-* lze však nahradit bez potíží zmiňovanými litotesovými tvary. Očekáváme, že tyto tvary (*ne ne-*) nebudou v diachronním vývoji tak početné jako u adjektiv a adverbii. Touto otázkou se blíže zabývá kapitola 4.4.

²² K rozdělení antonymie více Karlík et al., 2016, 1253–1254, heslo *opozitnost*.

4.3.4. Substantiva

Také substantivní výrazy (kromě *nenenávidění*, fundovaného od výše zmíněného slovesa) lze nahradit jednoduchým kladným tvarem (*srdečně rád toho mýho nejmilejšího nenepřítele uhlídám*, 1672). Zdvojení negace však znovu možná přidává na zvýraznění míry. Nahrazení litotesovými tvary je také možné.

V naší databázi dokladů se nachází jeden výskyt, kde kontext napovídá, že by slovo s *nene-* mohlo mít pouze význam záporný (*přemýšlel na všechny strany, zda-li by mohli nějakým způsobem toho nenebezpečí se uvarovati*, 1883), neboť *uvarovati se *bezpečí* nedává smysl. Nicméně tento výskyt je ojedinělou výjimkou, a nelze proto vyloučit, že se jedná o chybu tisku (podobně jsou na internetu doloženy tvary *nenenechat* místo *nenechat*).²³

4.3.5. Lexikografické zpracování významu

Celkem 98 slovníkových hesel z 253 excerpovaných přidává informaci o významu slova, přičemž do tohoto počtu zahrnujeme i výskyty na lístkových výpiscích v Kartotéce novočeského lexikálního archivu.

Výše jsme již zmínili samostatné heslo *nene-*, které do svého slovníku zařadil Josef Jungmann. Připomínáme, že autor připojuje vysvětlení ‚ve složeninách dvojitou negací vyjadřuje klad‘. *Slovník česko-německý* dále obsahuje 8 konkrétních slov s dvojitou záporkou. U nich se při výkladu významu drží toho, že taková slova vyjadřují pouhý kladný význam. Žádnou poznámku o posunutí významu nepřidává.

Již jsme zmiňovali, že v případě Kottova *Česko-německého slovníku zvláště grammaticko-fraseologického* je patrná závislost na slovníku Jungmannově (alespoň co se slov s dvojitou záporkou týče). Platí to také u výkladu významů těchto výrazů. Kott ho nabízí pouze u šesti hesel z celkových jedenácti (ostatní pouze bez dalších informací zaznamenává). U všech šesti je výklad významu stejný jako u Jungmanna.

Dobrovského *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* u obou slov s *nene-*, která zaznamenává, nabízí při výkladu významu litotesový typ *ne ne-*. Palkovičův slovník obsahuje pouze sloveso *nenedostávati se*, u jehož významu se taktéž přiklání k prostému kladnému významu.

²³ Viz vyhledávání v Google:
https://www.google.com/search?sca_esv=1df9984c226b3a13&rlz=1C1CHZN_csCZ956CZ956&sxsrf=A CQVn08hl1mvyKnnNKfPG6vNAgegGqj7mg:1713856322851&q=nenenechat&nfpr=1&sa=X&ved=2ah UKEwji7Maq5NeFAxWZ6wIHHd3aBZMQvgUoAXoECAgQAw&biw=1280&bih=593&dpr=1.5#ip=1.

Staročeský slovník i *Malý staročeský slovník* obsahují téže heslo – *nenepravost* a oba k němu přiřkládají stejný význam (*nikoli nepravost, co není špatnost*). Přiřklání se tedy k litotesovému typu *nikoli(v/věk) ne-*. *Malý staročeský slovník* přidává navíc poznámku ‚lze číst doslovně podle lat. i ne nepravost‘, a tedy výslovně umožňuje i typ *ne ne-*.

Celkem 207 dokladů slov s *nene-* evidujeme na lískových výpiscích Kartotéky novočeského lexikálního archivu, u 59 z nich je připsán i význam. Pouze jednou se autor lístku při výkladu významu přiřklání k litotesovému popisu (*nenebezpečný = nikterak nebezpečný*), jednou se objevuje výklad prostřednictvím jiných slov s *nene-* (*nenepodobný = nenemožný, nenepravděpodobný*). Ve 31 případech je *nene-* vysvětleno pomocí prostého kladného významu a dvacet šestkrát je význam hodnocen jako posunutý prostřednictvím zápisu míry před nenegovanou podobou výrazu (*dosti, značně, zcela, velice, dobře*). V rámci jednoho lexému narážíme v různých dokladech na výklady pomocí odlišných výrazů. Tak například adjektivum *nenepatrný* je vysvětleno jako *veliký, značný*, jinde jako *důležitý, významný*, jinde jako *mocný*. Znovu tu tak narážíme na důležitost kontextu, ve kterém je slovo zapsáno, zároveň je třeba vzít v úvahu, že popis významu na excerpčních lístcích je provizorní, pracovní.

PSJČ obsahuje tři samostatná hesla s dvojí záporkou, u všech je při výkladu významu rovněž zvýrazněna míra (*nenepatrný = dosti značný*, tedy nejen ‚značný‘; *nenepodobný = dost podobný*, tedy nejen ‚podobný‘; *nenedostávati se = býti v dostatečném množství*, tedy nikoli jen ‚býti v nějakém množství‘).

SSJČ eviduje jedno heslo s *nene-*, a to adjektivum *nenepatrný*. Vysvětluje ho jako *dosti značný*, tedy podtrhává příslovcem míry velké množství.

Slovníky tedy při výkladu slov s dvojí záporkou nejsou zcela jednotné. U několika slov uvádí pouze jejich nenegovanou podobu a nepřidávají informaci o případném posunutí významu. U podobného počtu slov naopak přidávají příslovce míry, a poukazují tak na údajný sémantický posun oproti prostému kladu. Podle naší analýzy se autoři slov s *nene-* v excerpovaných slovnících 20. století spíše přiřkláněli k možnosti významového posunu. Úplnou shodu v rámci lexikografického zpracování sledovaného jevu tedy nespátřujeme.

V kapitole o sémantice dvojí záporky *nene-* jsme dospěli k těmto výsledkům:

1) Význam dvojí záporky může být chápán buď jako prostý klad, nebo jako klad posunutý o zdůraznění míry, přičemž vždy záleží na konkrétním kontextu a záměru autora.

2) Předchozí bod doplňuje zjištění, že výrazy s *nene-* jsou často zapisovány v kombinaci s příslovcem míry (*dosti, značně, zcela*).

3) Naprostou většinu dokladů lze (předpokládáme, že bez změny významu) zaměnit za litotesový tvar *nikoli(v/věk) ne-* (případně *ne ne-*). Podle Šmilauera (1969, s. 31) vyjadřuje kombinace členského a lexikálního záporu (*ne nepříjemný*) sice smysl „kladný (ale s jiným zabarvením, než má normální klad)“.

4) Lexikografické zpracování významu je nejednotné. U některých slov s *nene-* slovníky uvádí prostý klad, u jiných pak významový posun pomocí příslovcí míry.

4.4. Otázka konkurence s jinými prostředky

Tématem této kapitoly jsou prostředky (a způsob jejich grafického zaznamenání), kterými lze dvojitou negaci *nene-* nahradit, a to, předpokládáme, beze změny významu. Zabýváme se typy *ne nepatrný* (tedy s mezerou mezi negační částicí a negovaným slovem, a to v bezprostředně sousedícím kontextu) a *nikoli(v/věk) nepatrný* (tedy kombinaci jiné negační částice a negovaného slova), spadající do kombinace záporu členského a lexikálního. Cílem této části je základní kvantitativní analýza těchto prostředků (především z hlediska časového vymezení) a následná komparace s dvojitou negací *nene-*. Materiálovou základnu pro excerpci konkurenčních typů představují jazykové korpusy, jichž jsme užívali také pro excerpci slov s *nene-* (viz kapitola 3.1.3).

Pro typ *ne nepatrný* evidujeme přes 11 000 korpusových dokladů, z toho 80 se objevuje v korpusu *Archiv_19_stol* a dalších 6 v *Diakorpu v6*. Všechny ostatní výskyty se nachází v synchronním korpusu *SYN v12*. S jistotou tak lze konstatovat vyšší četnost používání tohoto typu dvojitě negace ve 21. století než ve stoletích předchozích. První doklad zaznamenáváme v *Diakorpu v6* již pro rok 1395 (to, že je záporka oddělena, je však interpretací editora), velmi četné doklady užití ovšem evidujeme v letech 2012, 2013, 2014 a 2015. Uživatelé tak v současnosti v psaném jazyce hojně užívají dvojitý zápor vyjádřený dvěma *ne-*, které ovšem odděluje mezera. Pro 19. století nacházíme 81 dokladů, pro ještě starší období pak jen 4 doklady. Zdá se, že litotes se dvěma *ne-* za sebou oddělenými mezerami není v edicích starší doby příliš často přítomen. Nezkoumali jsme litotes, v němž by mezi oběma *ne* byly vloženy jiné jednotky, např. *nebyl pak nehodný, zdálo mi se to ne zcela nemožné* apod.

Sekvence *nikoli(v/věk) nepatrný* vykazuje menší počet dokladů než předchozí typ. Dohromady u ní zaznamenáváme zhruba 6 500 výskytů, z nichž je 123 z korpusu *Archiv_19_stol*, 43 z *Diakorpu v6* a zbytek ze *SYN v12*. První doklad se objevuje pro rok

1390 (který je však zřejmě ovlivněn editorskou interpretací rukopisu), poslední a nejčastější jsou opět z 21. století.

Podle našich výsledků se od 14. století používají oba typy, tedy s *nikoli(v/věk)* a s graficky samostatným *ne*, až dodnes. Verze *nikoli(v/věk) nepatrný* se objevovala podle našich dat poněkud častěji jak v 19. století (zaznamenáváme pro ni 131 výskytů, pro druhý typ pak 81), tak v ještě starších dobách (34 dokladů oproti 4). Během první poloviny 20. století však začalo převládat užití dvou *ne-* s mezerou mezi nimi. Domníváme se, že je to dáno ústupem negační částice *nikoli*, která je ve 21. století vnímána již jako varianta knižní. V případě konkurence *nene-* a *ne ne-* musíme nicméně u starších textů vždy zohlednit roli editora; editorský přístup k tomuto typu dvojí negace nebyl a není jednotný. SSČ již dvojitou negaci *nene-* nezachycuje, v současné době tedy již není chápána jako lexikalizovaný typ nebo slovotvorný typ s posunem významu, proto není nezachycována ve slovnících.

Na závěr kapitoly shrneme nejdůležitější poznatky:

1) Podle analýzy všech tří zkoumaných typů dvojí negace konstatujeme jejich koexistenci po dlouhá staletí, přičemž je nutné zohlednit to, že psané texty dostupné v korpusech a dalších vyhledávacích byly často editorsky či redakčně zpracovány (a tedy odrážejí také zvolené ediční či redakční zásady), liší se však frekvence jejich užívání v různých obdobích.

2) V 19. století pro vyjádření dvojité negace převládala záporka *nene-* tištěná dohromady, která byla postupně vytlačována formami *ne nepatrný* a *nikoli(v/věk) nepatrný*. Pro oba konkurenční typy však nacházíme doklady i v dřívějších staletích.

3) V současnosti se užívají obě záporky s mezerou mezi sebou *ne ne-* (dvojitá negace se tedy chápe jako záležitost nepadající do lexikografie), negace *nene-* kromě doznívajícího slovesa *nenenávidět* byla v psaném jazyce opuštěna.

5. Závěry

Tato bakalářská práce se zaměřila na dvojitou negaci v češtině, která byla vyjadřována pomocí zdvojené zápornky zapisované či tištěné jako *nene-*, připojené přímo k negovanému výrazu. Cílem práce bylo popsání tohoto druhu záporu, na který nebyla v dosavadní jazykovědě upřena dostatečná pozornost. Práce po teoretickém popsání negace postupně zodpověděla na předem stanovené výzkumné otázky.

Celkem jsme zaznamenali 4 862 dokladů s dvojí zápornkou, které představují 102 lemmat, k čemuž jsme využili vybrané slovníky češtiny, psané jazykové korpusy, *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* a digitální knihovnu *Kramerius* (verze 5). Výskyty jsme zanesli do vytvořené databáze dokladů, kde jsme je otagovali a následně analyzovali. U pěti slov, pro která jsme našli více než sto dokladů, jsme vzhledem k rozsahovým možnostem této práce excerpovali pro účely kvantifikace doložení sledovaných podob pouze roky výskytu. Blíže jsme pak analyzovali pouze náhodně vybraný vzorek z nich, přesahující vždy 100 výskytů.

Nyní odpovíme na výzkumné otázky formulované v kap. 2.3.4.

a) Jaké bylo zastoupení slovních druhů s dvojí negací *nene-*?

Na základě sekundární literatury a excerptce jsme očekávali nejčastější zastoupení tohoto druhu u adjektiv. V počtu lemmat se předpoklad naplnil, adjektivních slov s *nene-* jsme zaznamenali 58. V celkovém počtu dokladů však byla početnější slovesa s 2 461 výskyty, což je dáno nejfrekventovanějším slovem s dvojí zápornkou *nenedostávat(i) se*, pro které evidujeme 1 915 dokladů užití. Nejčastějšími tvary slovesa jsou indikativu přítomného a minulého. Několik dokladů nalézáme pro adverbia, která jsou většinou odvozená od adjektiv. Jen ojediněle zaznamenáváme doklady negace s *nene-* u substantiv. Slovnědruhově byl tedy zkoumaný zápis negace doménou sloves a adjektiv, zčásti adverbii, periferně je doložen u substantiv.

b) Jak lze určit časové vymezení výskytu tohoto typu záporu a jak ustupoval v tištěných textech?

První výskyt slova s *nene-* zaznamenáváme pro 2. polovinu 60. let 14. století v Bibli drážďanské (překlad ovšem pochází zřejmě z 50. let 14. století). Nejmladší výskyt evidujeme pro současný psaný jazyk, avšak pouze pro sloveso *nenenávidět(i)*, které jsme do naší analýzy zahrnuli i přesto, že se jeho kladná podoba bez dvojí zápornky již dnes nepoužívá. Největší zastoupení slov s tištěným *nene-* zaznamenáváme pro 19. a první polovinu 20. století. Od druhé poloviny minulého století začal tento druh a zápis negace

v tištěném jazyce upadat. Hypotéza ústupu dvojité negace nejprve u sloves se nepotvrdila. Zdá se, že (pokud pomineme sloveso *nenenávidět(i)*), je u adjektiv, substantiv i adverbii dynamika ústupu podobná. Podle analýzy předpokládáme výskyty také v 18. století a ve starších dobách, pro bližší výzkum však nejsou k dispozici vhodné diachronní korpusy či jiné jazykové nástroje, navíc před kodifikacemi spisovné češtiny se v podobách odráží ediční zásady a přístup.

c) Jak se tento typ dvojité negace vyvíjel v rámci staročeských a raněnovověkých biblických překladů?

V analýze věnované dvojité negaci *nene-* v biblických překladech jsme dospěli k závěru, že užití tohoto druhu záporu se ojediněle objevovalo v biblických textech od 14. do počátku 17. století. Výskyty jsou však časově nekonzistentní, přímý, lineární vývoj jsme nezjistili.

d) Otázka sémantiky dvojí záporky:

Na základě analýzy sémantiky dvojí negace *nene-* lze konstatovat, že vždy je možné chápání významu slov s tímto druhem záporu jakožto prostého kladu. Druhou možností, kterou nemůžeme vyloučit a která se objevuje i v lexikografických pracích, je posunutí významu o zvýraznění míry, tudíž by záporka měla význam adverbia ‚velmi, zcela, dosti či značně‘. Rozřešení této otázky nebylo u jednotlivých dokladů ani s pomocí kontextu možné.

V práci jsme pracovali s osmi slovníky češtiny, které některá slova s *nene-* obsahují. Překvapivým zjištěním je fakt, že tyto slovníky neobsahují podle naší analýzy některá nejfrekventovanější slova, naopak často evidují výrazy, pro které jsme našli jen velmi málo dokladů, nebo dokonce žádný. Ve výkladu významu nejsou slovníky jednotné. U některých slov uvádí prostý klad, u jiných připouští posunutí významu pomocí příslovcí míry.

e) Jak vypadala konkurence s jinými grafickými nebo lexikálními prostředky vyjádření dvojí negace následující bezprostředně za sebou?

Na závěr byly analyzovány prostředky, kterými lze dvojitou negaci *nene-* nahradit. Dospěli jsme k závěru, že typy *ne nepatrný* a *nikoli(v/věk) nepatrný* se v průběhu první poloviny 20. století staly častějšími než typ *nenepatrný*, který převažoval v 19. století. Koexistenci všech tří typů předpokládáme také pro ještě starší doby, bližší analýza je však znovu limitována absencí vhodných diachronních zdrojů dat a také je nutno pro starší doby mít stále na paměti, že v prepisech textů do korpusů se již jedná o uplatnění edičního přístupu při transkripci (ani ten nebývá jednotný).

Pro dvojitou negaci *nene-* by byla v budoucnu možná podrobná analýza všech dostupných dokladů, pro kterou kvůli rozsahu této práce nebyl dostatečný prostor a která by dosavadní výsledky potvrdila či zpřesnila. Nabízí se také podrobnější prozkoumání zmiňovaných konkurenčních typů *nene-* (např. se zahrnutím dokladů, kdy částice a záporka nenásledují ihned po sobě, tj. typu *nechoval se nevhodně*) a jejich bližší vztah k negaci se zdvojenou záporkou. Je žádoucí pokračovat ve zkoumání vývoje dvojí negace v češtině, které se doposud nedostalo náležité pozornosti zejména v diachronním výzkumu.

6. Seznam použité literatury a dalších zdrojů

6.1. Sekundární literatura

- BIČOVSKÝ, Jan (2017). *Praindoevropština*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- BĚLIČOVÁ, Helena (1995). Negace ve slovanských jazycích. In: Jan KUKLÍK – Jiří HASIL. *Přednášky z 34. a 35. běhu LŠSS*. Praha: Pražská imaginace, s. 27–37.
- DANEŠ, František; Miroslav GREPL; Zdeněk HLAVSA a kol. (1987). *Mluvnice češtiny 3: Skladba*. Praha: Academia.
- DITTMANN, Robert a kol. (2023). *Kralický Nový zákon z roku 1601. Kritická edice s variantami bratrských překladů z let 1564 až 1613*. Dolní Břežany: Scriptorium.
- DOČEKAL, Mojmír (2015). *Czech Negation from the Formal Perspective*. Muenchen: Lincom.
- DOKULIL, Miloš; Karel HORÁLEK; Jiřina HŮRKOVÁ; Miloslava KNAPPOVÁ; Jan PETR a kol. (1986). *Mluvnice češtiny 1: Fonetika, fonologie, morfonologie, morfematika, tvoření slov*. Praha: Academia.
- ERHART, Adolf (1982). *Indoevropské jazyky: Srovnávací fonologie a morfologie*. Praha: Academia.
- GEBAUER, Jan (2007). *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba*. 2. vyd. Praha: Academia.
- GREPL, Miroslav; Petr KARLÍK a kol. (1995). *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HALLER, Jiří a V. Š. (1948). O českém záporu I. *Naše řeč*, roč. 32, č. 2–3, s. 21–36. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4062>. [citováno 2024-04-12].
- HALLER, Jiří (1948). O českém záporu II. *Naše řeč*, roč. 32, č. 8–10, s. 141–157. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4091>. [citováno 2024-04-12].
- HAUSENBLAS, Karel (1958). *Vývoj předmětového genitivu v češtině*. Praha: Československá akademie věd.
- HORÁLEK, Karel (1962). *Úvod do studia slovanských jazyků*. 2. vyd., dopl. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

- KARLÍK, Petr; Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ (eds.) (2016). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KOSTA, Peter (2001). Negace a větná struktura v češtině. In: Zdeňka HLADKÁ – Petr KARLÍK (eds.). *Čeština – univerzália a specifiká* 3. Brno: Masarykova univerzita, s. 117–138.
- KOUPIL, Ondřej (ed.) (2019). *Gramatika česká (1533)*. Praha: Akropolis.
- KYAS, Vladimír a kol. (1997). *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. PEČÍRKOVÁ, Jaroslava (ed.). Praha – Řím: Vyšehrad – Křesťanská akademie.
- LAMPRECHT, Arnošt; Dušan ŠLOSAR a Jaroslav BAUER (1977). *Historický vývoj češtiny: Hláskosloví, tvarosloví, skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- LAMPRECHT, Arnošt; Dušan ŠLOSAR a Jaroslav BAUER (1986). *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- LOTKO, Edvard (1973). *Lexikální negace v současné češtině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- MARUŠ, Jakub (2009). *Záporová shoda a záporky ne-, ni- ve staré češtině*. Brno: FF MU [nepublikovaná diplomová práce]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/f78xjz/> [citováno 2024-04-12].
- MARUŠ, Jakub (2013a). Negace ve Svatováclavské bibli v diachronním pohledu. In: Božena BEDNAŘÍKOVÁ – Pavla HERNANDEZOVÁ (eds.). *Od slova k modelu jazyka*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 115–123.
- MARUŠ, Jakub (2013b). Proměny větné negace v českých biblických překladech. *Historie – otázky – problémy*, roč. 5, č. 2, s. 141–149.
- MATHESIUS, Vilém (1947). Několik zásadních slov o kongruenci a o dvojí negaci. In: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, s. 319–326.
- MAYER, Mathias (2017). *Kafkův litotes*. Praha: Malvern.
- NEBESKÝ, Ladislav (1974). K vyjadřování obecného záporu v češtině. *Slovo a slovesnost*, roč. 35, č. 3, s. 182–185.
- NĚMEC, Igor (1969). O lexikálním záporu v češtině. *Slovo a slovesnost*, roč. 30, č. 4, s. 337–346.
- PAUL, K. (1937). P. J. Šafařík a Jungmannův slovník. *Naše řeč*, roč. 21, č. 2–3, s. 46–54.
- PELCL, František Martin (1798). *Grundsätze der böhmischen Grammatik*. 2. vyd. Praha: František Jeřábek. Dostupné z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/PelclGrund1798>. [citováno 2024-04-12].

- RECHZIEGLOVÁ, Adéla (1995). *On Negation in Czech*. Praha: Euroslavica.
- SMEJKALOVÁ, Kamila (2004). *Negace v české větě se zaměřením na jednotlivé komunikační funkce*. Praha: FF UK [nepublikovaná diplomová práce].
- ŠIMANDL, Josef (ed.) (2016). *Slovník afixů užívaných v češtině*. Praha: Karolinum.
Dostupné z: www.slovníkafixu.cz [citováno 2024-04-12].
- ŠMILAUER, Vladimír (1969). *Novočeská skladba*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ŠTÍCHA, František (2021). *Velká akademická gramatika spisovné češtiny, II. Morfologie*. Praha: Academia.
- TRÁVNÍČEK, František (1935). Záporky ve spisovné češtině. *Naše řeč*, roč. 19, č. 6–7, s. 315–320.
- TRÁVNÍČEK, František (1956). *Historická mluvnice česká, III. Skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- TŮMOVÁ, Šárka (2006). *Analýza mluvnice Františka Martina Pelcla Grundsätze der Böhmischen Grammatik*. Praha. PedF UK [nepublikovaná rigorózní práce].
Dostupné z: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/7790/RPTX_2013_2_11410_OSZD002_430551_0_149055.pdf?sequence=1&isAllowed=y. [citováno 2024-04-12].
- VACHEK, Josef (1947). Obecný zápor v angličtině a češtině. In: *Příspěvky k dějinám řeči a literatury anglické*, sv. 6. Praha: Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, s. 7–74.
- VOLEKOVÁ, Kateřina; Andrea HLAVÁČOVÁ SVOBODOVÁ a Hana KREISINGEROVÁ (eds.) (2023). *První tištěný žaltář. Kritická edice staročeského překladu*. Praha: Scriptorium.
- WILLS, David (2013). Negation in the history of the Slavonic languages. In: WILLS, David; Lucas CHRISTOPHER a Anne BREITBARTH (eds). *The History of Negation in the Languages of Europe and the Mediterranean: Volume I. Case Studies*. Oxford: Oxford University Press, s. 341–398.
- ZIKMUND, Václav (1863). *Skladba jazyka českého*. Litomyšl a Praha: Antonín Augusta.
- ZUBATÝ, Josef (1924). Nenáviděti, nenenáviděti. *Naše řeč*, roč. 8, č. 1, s. 1–6.

6.2. Slovníky

- DOBROVSKÝ, Josef (1821). *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* [online]. Praha: Herrl'schen Buchhandlung. Dostupné z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/nezapojene.aspx?idz=DDBW1821> [citováno 2024-04-12].
- FILIPEC, Josef a kol. (1994). *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 2., oprav. a dopl. vyd. Praha: Academia.
- JUNGMANN, Josef (1835–1839). *Slovník česko-německý*, 1–5 [online]. Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna. Dostupné z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovníky/> [citováno 2024-04-12].
- Kartotéka novočeského lexikálního archivu* [online] (2007–2008). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné z: <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php> [citováno 2024-04-12].
- KOTT, František Štěpán (1878). *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický* I. Praha: J. Kolář.
- Malý staročeský slovník* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2006–. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz> [citováno 2024-04-12].
- PALKOVIČ, Juraj (1820). *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch: mit Beyfügung der den Slowaken und Mähren eigenen Ausdrücke und Redensarten zunächst für Schulen durchaus neubearbeitet, auch mit einem vollständigen deutschen Wortregister versehen und auf eigene Kosten* I. Praha: Josepha Vetterl v. Wildenbrunn, Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:5ef3b3f0-0eb1-11e8-8485-5ef3fc9ae867> [citováno 2024-04-12].
- Příruční slovník jazyka českého* [online] (1935–1957). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné z: <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/> [citováno 2024-04-12].
- Slovník spisovného jazyka českého* [online] (1960–1971). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné z: <https://ssjc.ujc.cas.cz/> [citováno 2024-04-12].
- Staročeský slovník* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2006–. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz> [citováno 2024-04-12].

6.3. Psané jazykové korpusy

- GENSEROVÁ, B. – HLEDÍKOVÁ, H. – ŘEHOŘKOVÁ, A. – STLUKA, M. a kol.: *Korpus publicistiky Karla Havlíčka*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2021. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz> [citováno 2024-04-17].

- Interní textová banka* [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. Verze dat 1.1.23. Dostupné z: https://korpus.vokabular.ujc.cas.cz/first_form?corpname=ITB-1.1.23.1 [citováno 2024-04-17].
- KŘEN, M. – CVRČEK, V. – ČAPKA, T. – HNÁTKOVÁ, M. – JELÍNEK, T. – KOCEK, J. – KOVÁŘÍKOVÁ, D. – KŘIVAN, J. – MILIČKA, J. – PETKEVIČ, V. – SKOUMALOVÁ, H. – ŠINDLEROVÁ, J. – ŠKRABAL, M.: *Korpus SYN, verze 12* ze 29. 12. 2023. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2023. Dostupný z: <https://www.korpus.cz> [citováno 2024-04-17].
- KUČERA, K. – ŘEHOŘKOVÁ, A. – STLUKA, M.: *DIAKORP: Diachronní korpus, verze 6* z 18. 12. 2015. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2015. Dostupný z: <http://www.korpus.cz> [citováno 2024-04-17].
- Staročeská textová banka* [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. Verze dat 1.1.23. Dostupné z: https://korpus.vokabular.ujc.cas.cz/first_form?corpname=STB-1.1.23.1 [citováno 2024-04-17].
- Středněčeská textová banka* [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. Verze dat 1.1.23. Dostupné z: https://korpus.vokabular.ujc.cas.cz/first_form?corpname=SDTB-1.1.23.1 [citováno 2024-04-17].
- ŠKRABAL, M. – PIORECKÝ, K. – PROCHÁZKA, P. – JEZIORSKÝ, T.: *Korpus současné poezie, verze 1.0* z 29. 6. 2022. Ústav Českého národního korpusu FF UK – Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., Praha 2022. Dostupný z: <http://www.korpus.cz> [citováno 2024-04-17].

6.4. Další zdroje

- Bible benátská*. Benátky: Petr Liechtenstein, 1506. České Budějovice: Jihočeská vědecká knihovna, sign. NE 386. *Knihopis* K01097.
- Bible Bočkova*. Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10 Sbíрка rukopisů Zemského archivu, inv. č. 123/1–2; ÚJČ AV ČR, Boč I/2 1 Par-Ž (209a-350b), B1b, Brno, sign. MZA G 10 č. 121). Cit. podle *Diabible* a fotokopii v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.
- Bible boskovická*. Olomouc, Vědecká knihovna, sign. M III 3; ÚJČ AV ČR, Pr-Ap, B2b AF 258. Cit. podle *Diabible* a fotokopii v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.
- Bible drážďanská*. Původně Drážďany, Saská státní knihovna – Státní a univerzitní knihovna, sign. O e 85. Cit. podle *Diabible*.

- Bible hallská první = Biblí svatá.* Halle: Tiskárna Sirotčího domu, 1722. Praha, Národní knihovna ČR, sign. 54 G 6861. *Knihopis* K01114.
- Bible kralická = Biblí svatá.* Kralice: Bratrská tiskárna, 1613. Praha, Národní knihovna ČR, sign. 54 D 6891. *Knihopis* K01110.
- Bible kralická šestidílná = Biblí české díl první ... šestý.* Kralice: Bratrská tiskárna, 1579–1594. Praha, Národní knihovna ČR, sign. 54 D 9606/3, 54 C 3/6. *Knihopis* K01107.
- Bible litoměřická.* Litoměřice, Státní oblastní archiv, fond Biskupské sbírky Litoměřice, sign. BIF 2; ÚJČ AV ČR, PS-2Mach sign. E8b AF2. Cit. podle *Diabible* a fotokopii v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.
- Bible Netolického.* Praha: Bartoloměj Netolický, 1549. Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek, sign.. *Knihopis* K01101.
- Bible norimberská.* Norimberk: Linhart Milichthaler, 1540. Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek, sign. 2.N.9. *Knihopis* K01100.
- Bible Melantrichova.* Praha: Jiří Melantrich z Aventýna starší, 1556/57. Olomouc, Vědecká knihovna, sign. III 32.296. *Knihopis* K01102.
- Bible Melantrichova.* Praha: Jiří Melantrich z Aventýna starší, 1560/61. Olomouc, Vědecká knihovna, sign. III 32.048 (2. exemplář). *Knihopis* K01103.
- Bible Melantrichova.* Praha: Jiří Melantrich z Aventýna starší, 1570. Praha, Národní knihovna ČR, sign. 54 A 6. *Knihopis* K01104.
- Bible Melantrichova.* Praha: Jiří Melantrich z Aventýna starší, 1577. Olomouc, Vědecká knihovna, sign. III 220.903 (2. exemplář). *Knihopis* K01105.
- Bible mikulovská.* Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 1; ÚJČ AV ČR, Esd-Ez sign. B5b AF 273. Cit. podle *Diabible* a fotokopii v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.
- Bible olomoucká.* Olomouc, Vědecká knihovna, sign. M III 1/I–II. Cit. podle *Diabible*.
- Bible padeřovská.* Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 1175. Cit. podle *Diabible*.
- Bible pražská.* Praha: Tiskař Pražské bible, 1488. Cit. podle *Diabible*. *Knihopis* INC013.
- Bible Severýnova.* Praha: Pavel Severýn z Kapí Hory, 1529. Praha, Národní knihovna ČR, sign. 54 A 13. *Knihopis* K01098.
- Bible Severýnova.* Praha: Pavel Severýn z Kapí Hory, 1537. Praha, Národní knihovna ČR, sign. 54 A 14 a 54 B 303. *Knihopis* K01099.

- Bible svatováclavská*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1677–1715. Praha, Národní knihovna ČR, sign. 54 A 12. *Knihopis* K01111.
- Bible Veleslavínova*. Praha: Samuel Adam z Veleslavnína, 1613. Praha, Národní knihovna ČR, sign. 54 A 9. *Knihopis* K01106.
- Brněnský zlomek žaltáře*. Praha, Knihovna Národního muzea, sign. I A c 63. Cit. podle *Diabible*.
- Diabible* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2024. Aktualizace dat 26. 6. 2023. Dostupné z: <http://diabible.com> [citováno 2024-04-17].
- Digitální knihovna Kramerius* (verze 5). Národní knihovna České republiky. Dostupné z: <https://kramerius5.nkp.cz/>. [citováno 2024-04-17].
- Knihopis Digital*. Dostupné z: www.knihopis.cz [citováno 2024-04-17].
- Manualnik [...]*. Amsterdam: Gabriel Roy, 1568. Praha, Národní knihovna ČR, sign. 54 G 116. *Knihopis* K04238.
- NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2012–. Dostupné z: <https://madla.ujc.cas.cz> [citováno 2024-04-17].
- Nový zákon Klaudyánův*. Mladá Boleslav: Mikuláš Klaudyán, 1518. Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek, sign. 185662-B. *Knihopis* K17096.
- Nový zákon Lukášův*. Mladá Boleslav: Jiří Štyrsa, 1525. Praha, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DR IV 17. *Knihopis* K17097.
- Nový zákon muzejní mladší*. Praha, Knihovna Národního muzea, sign. I D 13. Cit. podle *Diabible*.
- Nový zákon Optátův = Nový testament*. Náměšť nad Oslavou: Matěj Pytlík z Dvořiště, Kašpar Aorg, 1533. Praha, Národní knihovna České republiky, sign. 54 D 91. *Knihopis* K17099.
- Nový zákon z roku 1422*. Praha, Knihovna Národního muzea, sign. I H 28. Cit. podle fotokopii v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.
- Nový zákon*. Ivančice: Bratrská tiskárna, 1564. Praha, Národní knihovna ČR, sign. 54 G 724. *Knihopis* K17110.
- Nový zákon*. Norimberk: Friedrich Peypus, 1534. Mnichov, Bayerische Staatsbibliothek, sign. Rar 765. *Knihopis* K17100.
- Nový zákon*. Norimberk: Linhart Milichthaler, 1538. Olomouc, Vědecká knihovna, sign. 32245. *Knihopis* K17102.

- Nový zákon*. Olomouc: Jan Günther, 1555. Rychnov nad Kněžnou, Muzeum a galerie Orlických hor, sign. S 9-1. *Knihopis* K17106.
- Nový zákon*. Plzeň: Jan Pekk, 1527. Praha, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DR III 28. *Knihopis* K17098.
- Nový zákon*. Praha: Bartoloměj Netolický, 1551. Praha, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. BY VI 68. *Knihopis* K17105.
- Nový zákon*. Praha: Jan Kantor Had, 1545. Praha, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. BA V 30. *Knihopis* K17103.
- Nový zákon*. Praha: Jiří Melantrich z Aventýna starší, 1558. Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, sign. 8 Bibl II 96. *Knihopis* K17107.
- Nový zákon*. Praha: Tiskař Pražské bible, 1513. Praha, Knihovna Národního muzea, sign. 54 C 8. *Knihopis* K17095.
- Nový zákon*. Prostějov: Jan Günther, 1549. Praha, Národní knihovna ČR, sign. 54 K 20950. *Knihopis* K17104.
- Truhlářův zlomek žaltáře*. Praha, Národní knihovna ČR, sign. XVII J 17/9. Cit. podle *Diabible*.
- Vokabulář webový: webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. 2006–2020. Verze dat 1.1.15. Dostupné z: <https://vokabular.ujc.cas.cz> [citováno 2024-04-17].
- Žaltář Bakalářův*. Plzeň: Mikuláš Bakalář, 1499. Cit. podle *Diabible*. *Knihopis* INC044.
- Žaltář první tištěný*. Praha: Tiskař Žaltáře, 1487. Cit. podle *Diabible*. *Knihopis* INC011.
- Žaltář kapitulní*. Praha, Knihovna Národního muzea, sign. I E 65. Cit. podle *Diabible*.
- Žaltář klementinský*. Praha, Národní knihovna ČR, sign. XVII A 12. Cit. podle *Diabible*.
- Žaltář poděbradský*. Drážďany, Die Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek, sign. Mscr.Dresd.k.2. Cit. podle *Diabible*.
- Žaltář wittenberský*. Lutherstadt Wittenberg, Evangelische Predigerseminar, sign. VI A 6,1. Cit. podle *Diabible*.

7. Seznam grafů

Graf 1: Výskyt adjektiva nenepatrný v excerpovaných textech v čase	30
Graf 2: Výskyt adjektiva nenepodobný v excerpovaných textech v čase	32
Graf 3: Výskyt adjektiva nenebezpečný v excerpovaných textech v čase	33
Graf 4: Výskyt všech excerpovaných adjektiv v čase	37
Graf 5: Výskyt všech excerpovaných adverbíí v čase	40
Graf 6: Výskyt slovesa nenedostávat(i) se v excerpovaných textech v čase.....	41
Graf 7: Výskyt slovesa nenenávidět(i) v excerpovaných textech v čase.....	43
Graf 8: Výskyt všech excerpovaných sloves v čase	46
Graf 9: Výskyt všech excerpovaných dokladů v čase (kromě substantiv)	47

Příloha 1 – Databáze excerpovaných dokladů

Databázi excerpovaných dokladů jsme vytvořili v programu MS Excel. Je rozdělena do pěti listů – doklady z vybraných slovníků češtiny, z *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*, z psaných jazykových korpusů, z digitální knihovny *Kramerius* (verze 5) a z biblických překladů.

U slovníků jsme vždy spolu s nalezeným slovem s *nene-* excerpovali také název slovníku, informaci, zda jde o slovníkové heslo, nebo záznam na lístkovém výpisu z Kartotéky novočeského lexikálního archivu, dále význam slova (pokud ho slovník obsahuje), příklad užití slova v textu (pokud ho slovník obsahuje), zdroj, ze kterého bylo slovo převzato a rok.

Z *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* jsme převzali doklad slova s *nene-*, význam (pokud byl u slova nalezen), doklad spolu s kontextem, zdroj a rok.

Pro doklady z psaných jazykových korpusů jsme tagovali lemma s *nene-*, korpus, ve kterém se slovo objevuje, doklad spolu s kontextem, zdroj a rok.

Z digitální knihovny *Kramerius* jsme kromě dokladu zaznamenávali doklad spolu s nejbližším kontextem, typ textu, zdroj a rok. Pro všechny doklady (kromě těch z biblických textů) jsme přidali informaci o slovním druhu. Pod otagovanými doklady z *Krameria* jsou k dispozici roky všech výskytů pěti nejčastějších slov s *nene-*, které byly sebrány z digitální knihovny a u nichž jsme pro podrobnější analýzu vybrali pouze vzorek.

V listu s doklady z biblických překladů jsou v prvním sloupci uvedeny biblické verše, ve kterých jsme alespoň v jednom překladu našli slovo s *nene-* (nebo jeho konkurenční prostředky). V dalších sloupcích je pak 42 excerpovaných biblických překladů (spolu se základními bibliografickými údaji), z nichž jsme následně vypisovali zmíněných sedm veršů. Pokud bible některý verš neobsahuje, je místo označeno symbolem „X“. Doklady veršů s dvojí negací *nene-* jsou označeny zeleně, doklady s *nikoli(v/věk) ne- / ne ne-* modře.

Databáze je přiložena jako samostatný soubor k práci.